

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Aralık/December 2023, c. 9, s. 2: 1239-1277

Ahmed Reşîdî ve Kâdiriyye Tarikatının Reşîdiyye Kolu
Ahmad ar-Reshidi and the Reshidiyya Branch of Qadiriyya

Mehmet Emin BENER

Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi Tasavvuf ABD,

Assist. Prof., Siirt University,

Faculty of Theology, Department of Sufism

eminbener@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-4402-2602

DOI: 10.47424/tasavvur.1353199

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 31 Ağustos / August 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 16 Kasım / November 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Bener, Mehmet Emin. "Ahmed Reşîdî ve Kâdiriyye Tarikatının Reşîdiyye Kolu". Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi 9 / 2 (Aralık 2023): 1239-1277.
<https://doi.org/10.47424/tasavvur.1353199>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | <mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr>

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

CC BY-NC 4.0

Öz

Kendilerine has ezkâr, evrâd, âdâb ve erkâna sahip olan ve günümüze kadar varlığını sürdüren tarikatların ekseriyeti VI/XII. yüzyıllardan sonra teşekkül etmiş, tarihi süreç içerisinde farklı kollara ayrılarak dünyanın birçok bölgesine yayılmışlardır. Bu tarikatlara mensup olan sûfî şahsiyetler, büyük gayretlerle ulaştıkları bölgelerde dergâh ve tekke gibi yapılar kurarak irşâd faaliyetlerinde bulunmuş, pek çok insanın ihtidâsına vesile olmuşlardır. Kurucusu Abdülkâdir Geylânî'ye nispet edilen Kâdiriyye, bu tarikatların en meşhurlarındandır. Irak başta olmak üzere Ortadoğu'dan, Afika'ya; Anadolu'dan Balkanlar'a ve doğuda Çin'e kadar geniş bir alana yayılmış ve elli aşkın kollarıyla dergâh faaliyetleri yürütmüştür. Ahmed Reşîdî'ye nispet edilen ve merkezi Musul olan Reşîdiyye tarikatı, Anadolu'nun Şark bölgesinden Hindistan'a kadar geniş bir bölgede faaliyet gösteren ve halen bu bölgelerde müntesipleri olan bir tarikattir. Yayıldığı coğrafya ve günümüze kadar varlığını sürdürmesi itibarıyla Reşîdiyye tarikatının, Kâdiriyye'nin önemli kollarından biri olduğu söylenebilir. Bu tarikatın, aynı zamanda Rıfâiyye, Bedeviyeye, Desûkiyye ve Sühreverdiyye tarikatlarıyla da münasebeti vardır. Zira tarikatın kurucusu olan Ahmed er-Reşîdî bütün bu tarikatlardan halifelik almış sûfî bir şahsiyettir. İslam topraklarına bu derece yayılmış ve günümüze kadar dergâh faaliyetlerini devam ettirmiş bir tarikat olmasına rağmen Kâdiriyye tarikatının kollarına dair ülkemizde yapılan ansiklopedik çalışmalarda dahi Reşîdiyye tarikatının ismine rastlanmaz. Halbuki günümüze kadar Anadolu'da etkinliğini sürdüren klasik medreselerde yapılan icâzet törenlerinde "ser halka" olarak ismi geçen Mollâ Halil Siirdî gibi bir âlim şahsiyet bu tarikatın halifelerindedir. Bu mütavazi çalışma, Ahmed er-Reşîdî'nin son nesil torunlarına ulaşıldıktan sonra onlardan elde edilen kaynaklardan istifade edilerek hazırlanmıştır. Bu çalışmayla hem Ahmed er-Reşîdî gibi son dönemlerde yetişmiş, Hz. Peygamber'in neslinden gelen, bütün hayatını irşâd vazifesine adanmış ve "kutup" olduğu ifade edilen büyük bir sûfî şahsiyet hem de kurucusu olduğu tarikatın esas ve edepleri tanıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kâdiriyye, Reşîdiyye, Ahmed Reşîdî, Kutbü'l-aktâb, Mollâ Halil Siirdî.

Abstract

The majority of the Sufi orders, which have their own special ezkar, evrâd, etiquette, and erkan and have survived until today, particularly VI/XII. They were formed over centuries and spread to many parts of the world by dividing into different branches in the historical process. Sufi personalities who belonged to these sufi orders established structures such as dervish lodges and dervish lodges in the regions they reached with great efforts, and they were instrumental in the conversion of many people to Islam. Attributed to its founder, Abdulqadir Geylani, Qadiriyya is one of the most famous of these sufi orders. From the Middle East, especially from Iraq, to Afkaya; It spread over a wide area from Anatolia to the Balkans and China in the east and carried out convent activities with more than fifty branches. The Reshidiyya Sufi Order, which is attributed to Ahmed Reshidi and whose center is in Mosul, is a sect that operates in a wide region from Turkey to India and still has followers in these regions. It can be said that the Reshidiyya Sufi Order, which has its principles and manners, is one of the largest branches of the Qadiriyya. This Sufi order also has relations with the Rifaiyya, Bedewiyya, Desûqiyya, and Suhrawardiyya Sufi Order. Because Ahmed ar-Reshidi, the founder of the sect, is a Sufi figure who received the caliphate from all these sects. Although it is a Sufi order that has spread to this extent in Islamic lands and continues its dervish activities until today, the name of the Reshidiyya sect is not encountered even in the encyclopedic studies conducted in our country on the branches of the Qadiriyya Sufi Order. However, a scholar such as Mollâ Khalil Siirdî, who was mentioned as the "ser ring" in the ijazah ceremonies held in classical madrasahs that continued to be active in Anatolia until today, is one of the caliphs of this order. This humble study has been prepared by making use of the sources obtained through Ahmed ar-Reshidi's last-generation grandchildren after reaching them. With this study, we have been trained in recent times like Ahmed ar-Reshidi, Hz. We will try to introduce a great Sufi figure, who came from the progeny of the Prophet, who devoted his whole life to the task of guidance and who was referred to as the "pole", as well as the principles and manners of the Sufi order he was the founder of.

Keywords: Qadiriyya, Reshidiyya, Ahmad ar-Reshidi, Qutbu'l-Aktab, Mollâ Khalil Siirdî.

Giriş

Tasavvufun kurumsal yapıları olan tarikatların oluşum dönemi olan VI. /XII. yüzyılda, Moğol istilaları ve haçlı seferlerinin yol açtığı asayiş sorunları Müslüman devletlerde bir takım siyasî, ekonomik ve sosyal krizlere neden olmuştur. Bununla beraber Selçukluların hakimiyet sürdüğü bölgelerde tesis ettiği medrese kurumları ilmî noktadaki durağanlığın ve gerilemenin önünü almıştır. Medreselerin öncülüğünde yürütülen ilmî faaliyetler, tasavvuf sahasındaki gelişmelere de ön ayak olmuş, bu dönemde Abdülkâdir-i Geylânî (öl. 561/1166), Ahmed er-Rifâî (öl. 578/1182), Şehâbeddin es-Sühreverdî (öl. 632/1234), Ahmed el-Bedevî (öl. 675/1276), ve İbnü'l-Arabî (öl. 638/1240) gibi büyük sûfî şahsiyetlerin yetişmesine vesile olmuştur.¹ Bu dönemde temâyüz eden mezkûr sûfî şahsiyetlerin etrafında toplanan büyük kalabalıklar tarikatların tesis sürecini başlatmıştır.²

Kâdiriyye tarîkatı, nispet edildiği kurucusu Abdülkadir-i Geylânî henüz hayatta iken İslâm coğrafyasında yayılmaya başlamıştır. Tarikatın esaslarının Kur'ân ve sünnetin açık hükümlerine uygun bir şekilde belirlenmesi, Abdülkâdir-i Geylânî'nin vefatından sonra çocuklarının büyük bir gayretle irşâd faaliyetlerini devam ettirmesi,³ halifelerin irşâd için yaptıkları rihleler/yolculuklar ve Moğol istilaları sebebiyle Geylânî ailesinin Bağdat'tan ayrılarak farklı coğrafyalara yerleşmesi bu hızlı yayılışın önemli saikleridir.⁴ Ayrı-

¹ Abdulbari en-Nedvî, *Tasavvuf ve Hayat*, çev. Mustafa Ateş (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1996), 48-49.

² Muhammed Fâdıl Ceylânî, *Nehru'l-Kâdiriyye* (İstanbul: Ceylânî İlim Araştırma ve Yayın Merkezi, 2010), 55.

³ Abdülkâdir-i Geylânî'nin yirmi yedisi erkek toplam 49 çocuğu olmuştur. Bu çocuklardan en az on erkek evlat, babalarının mirasına sahip çıkarak hem Bağdat'ta hem de Bağdat dışında onun tarikatını yayma gayretine girmişlerdir. bk. Cemaleddin Fâlih el-Geylânî, *Coğrafyetü'l-bâzi'l-eşheb* (Fas: el-Munazzamatü'l-Mağribiyyetü li't-Terbiyeti ve's-Sekâfeti ve'l-Ulûm, 2014), 50-53; Dilaver Güner, *Abdülkadir Geylânî, Hayatı, Eserleri ve Görüşleri* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1999), 69.

⁴ Oğlu Abdürrezzak, babasıyla birlikte hacca gittiğinde Arafat'ta Ebû Medyen el-Mağribî ve Ebû Amr Osman b. Merzûk gibi tanınmış şeyhlerle diğer bazı sûfîlerin babasının elinden hırka giydiğini anlatır. Bu sûfîler daha sonra Abdülkâdir-i Geylânî'nin halifeleri olarak faaliyet göstermişlerdir. Bu olay, Kâdiriliğin daha Abdülkâdir-i Geylânî'nin sağlığında oluşma sürecine girdiğini göstermesi bakımından önemlidir. bk. Nihat Azamat,

ca Geylânî'nin, Ehl-i kitaba ve özellikle Hristiyanlara karşı merhametli yaklaşımı da bu saikler arasında zikredilebilir. Onun vaazlarında Hristiyanlara karşı kötü söz ve düşmanlık izine rastlanmaz. Sohbetlerinde söz onlara geldiğinde onların dinî yanlışlıklarından bahseder, akabinde Allah Teâlâ'dan kendileri için hidayet talep ederdi.⁵ Nitekim bu mühtedilerin bazıları Kâdiriyye içerisinde bir kol açabilecek yetkinliğe ulaşmışlardır. "Yahudi kolu" veya diğer bir ismiyle "Koç kolu" olarak bilinen ve aslen Yahudi olan bir mühtedinin kurduğu kol ile aslen Hristiyan olan İsmâ isimli bir mühtediye nispet edilen "İseviye kolu"nu buna örnek verebiliriz.⁶

Hicrî yedinci yüzyılda yaşamış olan Hanbelî fakihlerden İbn Teymiyye'nin (öl. 728/1328) "*Karşılaştığım Müslümanların ekseriyetinin Kâdiriyye tarikatına ıntsap etmiş olduğunu görüyorum.*" şeklindeki nakledilen sözü, Kâdiriyye tarikatının İslam topraklarındaki hızlı yayılışına işaret eder.⁷

Kâdiriyye tarikatı yukarıda dile getirilen saikler sayesinde Müslümanların hâkimiyeti altında bulunan birçok bölgede hızla neşvünema bulur. Özellikle Yemen'den başlayarak Güney Asya ve Afrika'ya kadar hem âlimler hem de halk arasında hatırı sayılır müntesipleri olur. Bu bölgelerde temâyüz eden bazı güçlü şahsiyetler Kâdiriyye tarikatı içerisinde farklı kolların ortaya çıkmasında etkili oldular.⁸

Musul özelinde düşündüğümüzde burası, 18. Ve 19. yüzyıllarda Kadiriğin yanında Nakşebendî, Rıfâî ve Halvetî şeyhlerin dergâh faaliyetlerinde bulunduğu bir bölgedir. Kadirilik bu dönemde Abdurrahman Hâlis Tâlebânî (öl. 1858) ve kardeşleri tarafından temsil edilmiş Hâlisiyye kolu Anadoluya kadar yayılmış ve taraftar bulmuştur. Nakşebendîlik Mevlana Hâlid Bağdâdî (öl. 1827) ve halifelerin gayretleriyle Musul dâhil bütün Irakta etkili olmuştur. Bu dönemde faaliyetlerini Musul bölgesinde yoğunlaştıran tarikatlardan birisi

"Kâdiriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/131.

⁵ Gürer, *Abdülkadir Geylânî, Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, 333.

⁶ Adalet Çakır, *Mehmed Rifat Efendi'nin Nefhatü'r-Riyâzi'l-Âliyye'sinde Abdülkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik* (İstanbul, TDV Yayınları, 2021), 1/182.

⁷ Yusuf Muhammed Taha Zeydân, *et-Tarîkû's-sûfî ve fîrû'ü'l-Kâdiriyyeti bi-Mısır* (Beirut: Dârü'l-Ceyl, 1991), 178.

⁸ Zeydân, *et-Tarîkû's-sûfî*, 178-182.

de Rıfâiyye tarikatıdır. Ahmed b. Ebî'l-Hasan er-Rıfâî, Şeyh Muhammed el-Mağribî, Şeyh İbrahim el-Meczûb el-Hadisî (öl. 1733) bu dönemin önemli Rıfâî halifelerindendir.⁹ Ayrıca İslam dünyasında 16. yüzyılda yayılmaya başlayan Halvetiye tarikatının, bu dönemlerde hem Şehrezûr hem de Musul'un kuzevinde yer alan Behdinân bölgesinde aktif olduğu ifade edilmektedir.¹⁰

Musul'da ortaya çıkan ve sonrasında dergâh faaliyetlerini halifeleri vesilesiyle birçok İslâm toprağına taşıyan Kâdiriyye kollarından birisi de Ahmed er-Reşîdî'ye (öl. 1135/1723) nispet edilen Reşîdiyye koludur. Günümüzde Irak başta olmak üzere¹¹ Türkiye'den Yemen'e kadar uzanan bölgede etkili olan bu tarikat son dönemlerde dergâh faaliyetlerini Hindistan'a kadar genişletmiştir.¹² Buna rağmen bu tarikatın hiçbir şekilde çalışmalara konu olmamış olması, hatta Kâdiriyye'nin kollarının tanıtıldığı ansiklopedik çalışmalarda dahi isminin geçmiyor olması ilginç bir durumdur. Bu çalışmamızda Kâdiriyye'nin ihmal edilmiş veya unutulmuş bu kolunu kurucusuyla beraber tanıtarak tasavvuf literatürüne ufak bir katkı sunmayı umuyoruz. Bunu yaparken istifa ettiğimiz kaynakların bazılarının bu tarikin önemli şahsiyetlerinden temin ettiğimiz yazma ve şahsi kütüphanelerde bulunan eserler olduğunu belirtmek isteriz.

1. Ahmed er-Reşîdî'nin Hayatı

Reşîdiyye tarikatının şart, rükün ve âdâbı hakkında bilgilere geçmeden önce bu tarikatın pîri olan Şeyh Ahmed er-Reşîdî'nin hayatı ve sûfî şahsiyeti hakkında muhtasar bilgiler vermenin faydalı olacağını düşünüyoruz.

1.1. Doğumu ve Nesebi

⁹ Mesut Akdoğan, "Osmanlı Döneminde Irak'ta Tasavvufî Hayata Genel Bir Bakış", *Sosyan ve Beşeri Bilimler Dergisi* 6/1 (Haziran 2022), 3-6.

¹⁰ Abdulcebbar Kavak, "Kuzey Irak'ta Tasavvuf ve Tarikatlar", *Akademik İslam Araştırmaları Dergisi* 2 (Haziran 2017), 27-28.

¹¹ Günümüzde Musul dışında Kerkük'te Şeyh Şaban Tekkesi ile Erbil'de Hacı Baba Tekkesi'nin aktif olarak dergah faaliyetlerini yürüttüğü ifade edilir. bk. Beşşar er-Reşîdî, "eş-Şeyh Ahmed er-Reşîdî Şeyhu Molla Halil es-Si'irdî", *Molla Halil Si'irdî Hayatı Eserleri ve İlmi Kişiliği* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019), 2/207-208.

¹² Ali Cevâd er-Reşîdî, *el-Envârü'l-behiyye fî tarikati'r-Reşîdiyye* (Kerkük: y.y., 1996), 14.

Reşîdiyye'nin pîri Şeyh Ahmed'in künyesiyle beraber tam adı Ahmed b. İbrahim b. Mustafa b. Muhammed'dir. Nesebî'nin, ehli beyt imamlarından Mûsâ el-Kâzım'a (öl. 183/799) dayandığı ifade edilir.¹³ Hz. Peygamber'in neslinden¹⁴ olması hasebiyle de "seyyid" lakabıyla anılır.¹⁵

Ahmed er-Reşîdî, 1135/1723 yılında¹⁶ Irak'ın Musul şehrine bağlı ve Şeyhin şöhretiyle beraber ona nispetle Reşîdiyye¹⁷ olarak anılan köyde dünyaya gelir.¹⁸ İlk eğitimini babası Şeyh İbrahim'den aldıktan sonra aklî ve naklî ilimleri Musul'da farklı hocalardan okur. Zahirî ilimleri okuduktan sonra babası, onu Bağdat'a bir Kâdiriyye dergâhına gönderir. Burada Şeyh Ahmed eş-Şerif b. Abdullah el-Kâdirî el-Nakşbendî'nin¹⁹ murakabesinde seyr u sülûka girer.²⁰ Onun on dört yıl süren sülûkunu riyâzet, zikir, Kur'ân tilaveti yaparak geçirdiği, bu süre zarfında defalarca halvete girdiği ve Bağdat'ta bulunan bazı sûfî şahsiyetlere hizmet ettiği nakledilir.²¹ Bu hâl üzere şeyhinin yanında sülûku-

¹³ Muhammed Mehdi Sâlih er-Reşîdî, *Füyûdâtü'l-kutbi's-sermedî es-Seyyid Şeyh Ahmed er-Reşîdî* (Musul: y.y., 2007), 6; Ahmed er-Reşîdî, *Tibyânü'l-envâr* (Musul: y.y., 1422/2001), 4; Hâlid ez-Zibârî, *Mişkâtü'n-nûr li şerhi'l-kalbi ve's-südûr fi menâkıbî'l-batalî'l-meşhûr eş-Şeyh Ahmed er-Reşîdî* (YE), 3.

¹⁴ Halifelerinden Hâlid ez-Zibârî, onun, Hz. Peygamber'in nesebinden olduğunu söyler. Zibârî, şeyhinden bununla ilgili şöyle bir rivâyet nakleder: "İlim tahsili için bir grupla beraber Bağdat'a gidiyorduk. Bir kurt sürüsü yolumuza çıktı. Çok korktuk ve onları nasıl uzaklaştıracığımızı bilemedik. O sırada Allah kalbime 'Ben, velâyet makamının sahibi Ali'nin oğlu, Fâtumatü'z-Zehrâ benim annem ve hamd sancağının sahibi Hz. Rasûlullah benim dedem' sözlerini ilka etti. Bunları istem dışı, yüksek bir sesle haykırdım. O anda kurt kuyruğunu iki ayağına kısıtıp oturdu. Biz de emniyet içerisinde yolumuza koyulduk." bk. ez-Zibârî, *Mişkâtü'n-nûr*, 23; Halifelerinden Molla Halil de *Divân*'ında şeyhinin vasıflarından bahsettiği bir şiirinde onun, Hz. Peygamber'in soyundan olduğunu belirtir. Molla Halil Süirdî, *Divânu şî'r bi'l-Kürdiyye ve'l-'Arabîyye*, drl. Tahsin İbrahim Doskî (Duhok: y.y., 2012), 24.

¹⁵ Muhammed Emin b. Hayrillâh el-Hatîb, *Menhelü'l-evliyâ* (Musul: Matba'atü'l-Cumhûriyye, 1968), 2/213-14; Ahmed er-Reşîdî, *Tibyânü'l-envâr*, 4.

¹⁶ Bazı kaynaklarda doğum tarihinin kesin olmadığı, h.1135-1140 yılları arasında doğduğunun tahmin edildiği ifade edilmektedir. bk. Sâlih er-Reşîdî, *Füyûdâtü'l-kutbi's-sermedî*, 6.

¹⁷ Reşîdiyye, Dicle Nehri'nin doğusunda Musul kentinin 7 km. kuzeyinde bulunan bir mıntakadır. bk. el-Hatîb, *Menhelü'l-evliyâ*, 214; Ahmed Reşîdî, *Tibyânü'l-envâr*, 4.

¹⁸ Ahmed er-Reşîdî, *Tibyânü'l-envâr*, 4; Beşşar er-Reşîdî, "eş-Şeyh Ahmed er-Reşîdî", 2/199.

¹⁹ Tabakât kitaplarında bu zâta dair herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

²⁰ Ahmed er-Reşîdî, *Tibyânü'l-envâr*, 6.

²¹ ez-Zibârî, *Mişkâtü'n-nûr*, 24-25; el-Hatîb, *Menhelü'l-evliyâ*, 213.

nu ikmâl eder. Akabinde icâzet alarak Kâdiriyye tarikatında halifelîğe yükselir.²²

Halifelik aldıktan sonra köyüne dönen Ahmed er-Reşîdî, burada irşâd faaliyetlerine koyulur. Kısa bir zamanda şöhreti bütün bölgeye yayılır. Bazı kaynakların aktardığına göre icâzet alıp köyüne avdetinden sonra arı sürüleri gibi her taraftan insanlar onu ziyaret ederler.²³ Dergâh faaliyetlerini yürütmesi nedeniyle, ifa ettiği hac vazifesi ve gerçekleştirdiği bazı kısa ziyaretler haricinde hayatının sonuna kadar Reşîdiye'den dışarı çıkmadığı ifade edilir.²⁴

1.2. Nisbesi, Lakabı ve Sûfî Şahsiyeti

Şeyh Ahmed'e "Reşîdî" nisbesinin nereden geldiğine dair farklı görüşler olmakla beraber,²⁵ irşâd görevini ifa ettiği veya istikâmet yolunu tutup güzel ahlâkı temsil ettiği için bu nisbeyle anıldığı belirtilir.²⁶

Şeyh Ahmed, kaynaklarda "Fahrüddîn", "el-Kutbu'r-Reşîdî", "el-Mürşid", "Kutub"²⁷ ve "Kutbü'l-aktâb"²⁸ gibi lakaplarla anılır.²⁹

²² Ahmed er-Reşîdî, *Tibyânü'l-envâr*, 4.

²³ Sâlih er-Reşîdî, *Füyûdâtü'l-kutbi's-sermedi*, 7; ez-Zibârî, *Mişkâtü'n-nûr*, 6.

²⁴ Sâlih er-Reşîdî, *Füyûdâtü'l-kutbi's-sermedi*, 6; Beşşar er-Reşîdî, "eş-Şeyh Ahmed er-Reşîdî", 2/203.

²⁵ Bu rivâyetlerden birine göre doğduğu köye nispetle bu nisbeyle anılmıştır. Diğer bir rivâyete göre ise, Şeyh Ahmed, Irak'ın o dönemde Ninova olarak bilinen şehre 6 km. yakın bir köyde hayat sürer. Günün birinde Arap kabilelerinden biri bir müddet burada konaklar ve buraya yerleşir. Bu kabile içerisinde Şeyh Reşid adında meşhur bir âlim bulunmaktadır. Zamanla Şeyh Reşid'in etrafında bulunanalar, Şeyh Ahmed'in dergahına gelerek onun sohbet meclislerinin müdâvimi olurlar. Şeyh Reşid'in bu duruma tepkisi gecikmez ve tâbilerine Şeyh Ahmed'in meclislerine katılmayı yasaklar. Bir gece rüyasında kıyametin koptuğunu ve onun zorlu ahvallerinden emin olmak isteyen insanların Şeyh Ahmed'in sancağının altında toplandıklarını görür. O da sancağa yavaşır; ancak Şeyh Ahmed ona "Tâbilerine meclisime katılmayı yasaklıyorsun; ancak şimdi sancağım altına girmek mi istiyorsun?" der. Şeyh Reşid "Töbe ettim." deyince, Şeyh Ahmed onun sancağı altına girmesine müsaade eder. Sabah aydınlığıyla beraber Şeyh Reşid, Şeyh Ahmed'in dergahına yönelerek huzuruna girmek için izin ister. Şeyh Ahmed "Dün gece kabul ettiğimizi bu sabah da kabul ederiz." buyurur. İçeriye giren Şeyh Reşid, Şeyh Ahmed'e pişmanlığını arz ederek ondan af diler. Özü kabul edilen Şeyh Reşid, Şeyh Ahmed'e mürid olur. Yaşanan bu olaydan sonra Şeyh Ahmed, Şeyh Reşid'in şeyhi olmasına binâen "Reşîdî" nisbesini alır. O köy de "Reşîdiyye" ismiyle anılmaya başlanır.. bk. Cevâd er-Reşîdî, *Envârü'l-behiyye*, 15-16.

²⁶ Ahmed er-Reşîdî, *Tibyânü'l-envâr*, 4; Beşşar er-Reşîdî, "eş-Şeyh Ahmed er-Reşîdî", 195.

Halifesi Hâlid ez-Zibârî'nin (v. 1220/1805-1806)³⁰ aktardığı rivâyete göre Ahmed er-Reşîdî, halk arasında "hebta" ismiyle bilinen, çok şiddetli ağrılarla kendini gösteren ve ara sıra nükseden bir hastalıkla boğuşuyordu. Hacı Kasım adındaki sadık müridi bir gün onu bu hastalığın verdiği ağrılardan ızdırıp çektiğini görünce çok üzülür ve ona: "Efendim şu ağrılarınızın bir kısmını bana verseniz." der. Bunun üzerine Şeyh Ahmed, ona: "Ne sen ne de mürid ve talebele- rimden hiç kimse bu ağrılara dayanamazsınız." buyurur. Hacı Kasım ısrarcı dav- ranınca, ona "Daha önce de bu ağrılara dayanabileceğini söyleyen mürid ve talebele- rim oldu; ancak pişman oldular." buyurur. Hacı Kasım geri adım atmayınca Şeyh ona: "Muradın hâsıl oldu. Ağrılarımın bir kısmını sana havale ettim, çıkabilirsin." buyurur. Hacı Kasım, dergâhtan çıktığı sırada karnında çok şiddetli ağrılar hisseder ve feryat figan Şeyhin huzuruna gelerek aman diler. Bunun üzerine Şeyh Ahmed onun afiyeti için dua eder ve Hacı Kasım ağrılarından kurtulur.

Hâlid ez-Zibârî günün birinde şeyhine bu şiddetli ağruları sorduğunu ve Şeyh'in, ona "Evlâdım! Bu şiddetli ağrılar, muhabbetullahın ve tevhidin sırrına er- menin eseridir. Kutbü'l-aktâb mertebesine ulaşan her zat, bu ağrılara müptelâ olmakta

²⁷ Kutub veya gavs, bütün zamanlarda Allah'ın yeryüzündeki nazargâhı ve halifesi için kullanılan bir tasavvufî terimdir. bk. Abdürrezzak el-Kâşânî, *Letâifü'l-a'lâm fî isârâti ehli'l- ilhâm* (Kahire: Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye, 2005), 2/584.

²⁸ Kutbü'l-aktâb, sıddıkların başı olup nübüvvet makamından sonraki mertebeyi temsil eder. Görevi halkı Hakk'a ulaştırmaktır. Kâşânî, *Letâifü'l-a'lâm*, 2/584; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (TTDS) (İstanbul: Anka Yayınları, 2005), 386.

²⁹ ez-Zibârî, *Miškâtü'n-nûr*, 4, 29; Ahmed er-Reşîdî, *Tibyânü'l-envâr*, 4; Sâlih er-Reşîdî, *Füyûdâtü'l-kutbi's-sermedî*, 6; Cevâd er-Reşîdî, *İcâzetnâme*, (YE), 3b.

³⁰ Şeyh Hâlid ez-Zibârî aslen Musul'un Zibâr köyündendir. Babası Mollâ Hüseyin ilim tahsilinden sonra irşâd için Cizre'ye gelir. Bu dönemde Botan bölgesi emiri Muhammed Bek (Bey) idi. Onu çok iyi karşılar ve saygıda kusur etmez. Orada bir müddet kaldıktan sonra "Zivingok" isimli köye yerleşir ve orada vefat eder. Bu sırada ilim tahsili yapan Şeyh Hâlid'in riyâzet yapıp halvete çekildiği nakledilir. Babasının vefat ettikten aynı bölgede yer alan "Reşniye" köyüne yerleşir. Tasavvufa olan rağbeti onu Reşidiyye'ye yönlendirir. Buraya gelip Ahmed Reşîdî'ye intisap eder. Onun yanında seyr u sülûka girer. Köyü ve Reşidiyye arasında tabiri caiz ise mekik dokur. Uzun bir süre münzevî bir hayat yaşar. Daha sonra yaşadığı köyde irşâd faaliyetine başlar. Hz. Nuh'un gemisinin karar kıldığı dağda birkaç defa halvete girdiği söylenir. 1722/1805-1806 yılında vefat eder. bk. Muhammed Şefik ez- Zibârî, *el-Ahoâli'd-dürriyye ve'l-ahbârü'l-miskiyye fî's-silsileti'z-Zibâriyye* (Musul: Matbaatü Ummî'r-Rabiyan, 1935), 10-16.

hatta bazıları bunun neticesinde ruhunu Yaratan'ına teslim etmektedir. Her kim bundan dolayı ölürse şehittir." dediğini aktarır.³¹

Halifelerinden Mollâ Halil Siirdî (öl. 1843),³² *Divân'*nında Ahmed er-Reşîdî'yi, ibadete düşkün, kerâmet sahibi ve ilmiyle âmil emsalsiz bir zat; aynı zamanda inâyet-i ilâhî ile vuslata ermiş, Allah'ın kendisine ilm-i ledün ihsan ettiği ve böylece eşyanın hakikatlerine vâkîf bir mü'min-i kâmil olarak niteler.³³

1.3. İcâzet Silsilesi

Yaptığımız araştırmalar neticesinde Reşîdiyye tarikatının son dönem halifelerinden Abdullah er-Reşîdî ile Seyyid Ali Cevâd er-Reşîdî'nin icâzetlerine³⁴ ulaştık. Şeyh Ahmed'in son nesil torunları aracılığıyla ulaştığımız bu yazma icâzetnâmeler, Ahmed er-Reşîdî'nin, daha önce zikri geçen Ahmed eş-Şerîf b. Abdullah el-Kâdiri el-Nakşbendî'nin dışında babasından da hilâfet aldığını göstermektedir.

Bu icâzet silsilesini Ahmed er-Reşîdî'den başlayarak Kâdiriyye tarikatının pîri Abdülkâdir-i Geylânî'ye varıncaya kadar inkitâsîz/fâsîlasîz vermenin

³¹ ez-Zibârî, *Mişkâtü'n-nûr*, 27.

³² Molla Halil Siirdî 1754 yılında Hizan'da doğmuştur. Nesebi Hz. Ömer'e dayandığı için "el-Ömerî" nisbesiyle anılır. İlk öğrenimini babası Molla Hüseyin'den aldıktan sonra bölgenin önemli şahsiyetlerinden ders almıştır. İlmî icâzetini aldıktan sonra babasıyla beraber Siirt'e yerleşir ve burada bulunan el-Fahr medresesinde ders vermeye başlar. İslami ilimlerin neredeyse her alanına dair eserler telif etmiş bir âlimdir. 1843 yılında Siirt'te vefat eder. bk. Ömer Pakiç, "Molla Halil Siirdî", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/250-251.

³³ Siirdî, *Divân*, 24-25.

³⁴ Bu tarîkâta dair yaptığımız ilk incelemelerde Reşîdiyye tarikatının son dönemdeki müceddidlerinde sayılan Seyyid Ali Cevâd'ın icâzetine ulaşmıştık. Ardından yaptığımız araştırmalarda ondan daha eski olan ve Seyyid Ali Cevâd'ın da esas aldığını öğrendiğimiz Şeyh Abdullah er-Reşîdî'nin icâzeti torunları vasıtasıyla elimize geçti. Bu vesika, Seyyid Şeyh Mustafa el-Muhtâr el-Berzencî er-Reşîdî'den icâzet alan Şeyh Hızır'ın, Şeyh Ahmed Reşîdî'nin torunlarından Şeyh Ahmed'in oğlu Şeyh Abdullah'a verdiği icâzettir. Bu icâzetin ilk sayfasında Reşîdiyye tarikatına ait sağda ve solda olmak üzere iki mühür bulunmaktadır. Mühürlerin altında ise Erbil'deki Hacı Baba Tekkesi'ni kuran Şeyh Hızır'ın ismi şu şekilde yer almaktadır: "el-Mütevekkil 'alallâh el-Hâcî Hızır Cârullâh el mensûb bi-Tale'ferî." Sayfanın sonunda ise yine birkaç halifenin tasdiki ve mührü bulunmaktadır. Tarih olarak sadece "5 Rebiülevvel" ifadesi geçmektedir. bk. Ahmed er-Reşîdî, *İcâzetnâme*, YE.

faydalı olacağını düşünüyoruz. Böylece bu silsile içerisindeki önemli sūfî şahsiyetleri de tespit imkânı doğacaktır.

Şeyh Ahmed er-Reşîdî hilafet hırkasını babası Seyyid Şeyh İbrahim'den, o da babası Seyyid Şeyh Mustafa'dan, o da babası Seyyid Şeyh Muhammed'den, o da babasının halifelerinden Seyyid Şeyh İlyas'tan, o da babasının halifelerinden Seyyid Şeyh Muhyiddin Melikşah'tan, o da babası Seyyid Şeyh Fahreddin el-Ednâ'dan, o da mürşidi Seyyid Şeyh İbrahim'den, o da Abdülkâdir Geylânî'nin ahfadından olan Seyyid Şeyh Şerefeddin'den, o da amcası Seyyid Şeyh Şehâbeddin Ahmed'den, o da mürşidi Seyyid Şeyh Cemâleddin Abdullah'tan, o da amcası Seyyid Şeyh Şemseddin Ebü'l-Vefâ'dan, o da kardeşi Seyyid Şeyh Şehâbüddin Ahmed'den, o da babası Seyyid Şeyh Kâsım'dan, o da amcası Seyyid Şeyh Abdülbâsıt'tan, o da babası Şehâbüddin Ebü'l-Abbâs olarak bilinen Seyyid Şeyh Ahmed'den, o da babası Seyyid Şeyh Bedrüddin Hasan'dan, o da babası Seyyid Şeyh Ali'den,³⁵ o da babası Seyyid Şeyh Muhammed'den, o da babası Seyyid Şeyh İmâdüddin Ebû Sâlih Nasr, o da babası Ebû Bekir Seyyid Şeyh Hazret Abdürrezzâk'tan, o da babası Sultânü'l-ârifîn ve kibletü'l-âşikîn muhyî's-sünneti ve'd-dîn Ebû Muhammed Seyyid Şeyh Hazret Abdülkâdir-i Geylânî el-Hasenî el-Hüseynî eş-Şâfiî³⁶ el-Hanbelî'den giymiştir.³⁷

1.4. Kerâmetleri

Ahmed er-Reşîdî, gündüzlerini oruçla gecelerini ibadet ve taatla geçiren, Hz. Peygamber'in sünnetini takip eden ve bundan şaşmayan, ihtiyaç hâsıl olmadıkça konuşmayan, tefekkür deryasında gezinen, cömert ve ihsân sahibi

³⁵ Şeyh Ali (1391) Hama'daki Geylânî âsitiesinin başına geçmiş meşâyih'tendir. Kendisi vefat ettikten sonra mahdûmu Şeyh Bedrüddin Hasan babasının dergah faaliyetlerini devam ettirmiştir. Hama, Şam ile Halep arasında bulunan bir bölgedir. Kâdiriliğin Anadolu'ya geçiş yollarından birisinin bu merkez olduğu söylenebilir. bk. Çakır, *Abdülkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/236-239.

³⁶ Abdülkâdir Geylânî'nin Bağdat'a ilim tahsili için gittiği sırada Şâfiî mezhebine müntesip olduğu nakledilir. Rivâyete göre Ahmed b. Hanmbel bir gece rüyasına girer ve ondan, o dönemde az müntesibi bulunan Hanbelî mezhebini ihyâ etmesini ister. O da bu mezhebe girerek bu mezhebin yayılması için gayret eder. Vefatına kadar her iki mezhebe göre fetva verdiği söylenmektedir. bk. Süleyman Uludağ, "Abdülkâdir-i Geylânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/235.

³⁷ Cevâd er-Reşîdî, *İcâzetnâme*, 4b-6a.

olup imisafirlerine kendi eliyle hizmet eden âlim ve ârif bir zattır.³⁸ İstikamet üzere kurduğu yaşamı, aynı zamanda onun en büyük kerâmetidir.

Ahmed er-Reşîdî'nin önde gelen halifelerinden Hâlid ez-Zîbârî, şeyhinden sonra irşâd postuna oturan mahdûmu Şeyh Hıdır'ın talebi üzerine, onun kerâmet ve faziletlerine dair bir risale yazmaya karar verir. Bu risâle, sadece şeyhinin kerâmetlerini ihtiva etmekle kalmaz, Reşîdiyye tarikatının esas ve rükünleri hakkında bazı bilgiler de ihtiva eder. Bu çalışmada Ahmed Reşîdî'nin faziletine işaret eden kerâmetlerden üç tanesini zikretmekle yetineceğiz.

1.4.1. Şeyh Ahmed'in Batan Bir Gemiden İnsanları Kurtarması

Hâlid ez-Zîbârî, Musul Araplarından olup Zaho'da ikamet eden Ebubekir el-Mendîlî isminde bir müriden şu rivâyeti nakleder:

"Bir gün yirmi kişiyle beraber bir gemiye binip yolculuk yaptık. Şiddetli bir fırtınaya yakalandık ve gemi tam batacağı sırada 'Ey Abdülkadir-i Geylânî, ey Doğunun sancağı! Bizi bu fırtınadan kurtar.' diyerek istimdâd³⁹eyledim. Bir baktım ki selametle sahile varmışız. Musul'a vardiktan sonra orada geceledik ve sonra Reşîdiyye'ye gittik. Şeyh Ahmed'in yanına vardığımızda elini öpüp meclisinde oturduk. Bana sitem ederek 'Ey Ebubekir! Ben size daha yakinken Bağdat'ta bulunan Abdülkadir-i Geylânî'den yardım istemekten utanmadın mı? Bu edebe riayetsizlikten ve kıt anlayıştan gelir. Bilmez misin ki o, mahdûm/hizmet edilen ben ise hadimim/hizmet eden ve hizmet etmek bizim gibi hâdimlere yaraşır.' buyurdu. Bunun üzerine ayaklarına kapanıp elini öptüm ve 'Çok korktuğum için edebi unuttum ve aklıma ilk gelen kişi olan Şeyh Geylânî'den meded/yardım diledim ve sizi unuttum.' dedim. O da 'Allah şâhittir ki Şeyh Geylânî'ye zahmet olmasın diye Allah'ın izniyle elimi geminize uzattım ve sizi ben kurtardım.' dedi. Ben de 'Rabbimize hamdolsun ki sizin gibi her sıkıntımıza yetişen bir şeyhimiz ve mesnedimiz var.' de-

³⁸ Siirdî, *Dîvân*, 24-26; Ahmed er-Reşîdî, *Tibyânü'l-envâr*, 5; ez-Zîbârî, *Mişkâtü'n-nûr*, 6.

³⁹ İstimdâd, Arapçada, yardım istemek anlamına gelir. Tasavvuf istilahunda ise darda kalan müridin "Meded yâ Şeyh!" diyerek manevi büyüklerinden yardım istemesine denir. Cebecioglu, *TTDS*, 323.

dim."⁴⁰

1.4.2. Şeyh Ahmed'in Bir Zaman Diliminde Birden Çok Yerde Görülmesi

Hâlid ez-Zibârî'nin aktardığına göre Musul'un büyük âlimlerinden biri hac farızasını ifa ettiği sırada -Allah'ın adına yemin ederek- Ahmed Reşîdî'yi önce Arafat'ta, akabinde Meş'arî'l-Haram'da ve daha sonrasında Medine'de Hz. Peygamberin ravzasının önünde, velhasıl gittiği bütün mekânlarda gördüğünü söyler. Halbuki o sene Şeyh hacca gitmemişti. Bu rivâyetin sonunda Hâlid ez-Zibârî, bu hâlin abdallara⁴¹ has olduğunu dile getirir.⁴²

1.4.3. Vefatından Sonra Gösterdiği Kerâmet

Hâlid ez-Zibârî, takva sahibi sâlih zatlardan Molla Ömer el-Müezzîn, Şeyhin amcasının oğlu Seyyid Abdülvehhâb, müridlerinden Muhammed ed-Derrâcî ve halifelerinden Molla Sâlih el-Arabî'den şöyle rivâyette bulunur:

"Allah Teâlâ şahit olsun ki bizler Şeyhimizi mezarına yerleştirdiğimizde güzel ve fasîh bir sesle onun, 'Rabbim! Beni mübârek bir yere indir. Sen konuk edenlerin en hayırlısısın.'⁴³ dediğini işittik. Bizzat şahit olduğumuz bu durum karşısında dördümüz de olduğumuz yere yığılıverdik. Daha sonra ayılınca Şeyhimizi defnettik."⁴⁴

1.5. Şeyh Ahmed'in Halifeleri

Ahmed er-Reşîdî'nin, icâzet aldıktan sonra köyüne dönerek irşâd faaliyetlerine başladığı ve halktan büyük teveccüh gördüğü ifade edilmiştir. O,

⁴⁰ ez-Zibârî, *Mişkâtü'n-nûr*, 26.

⁴¹ Abdal, Allah'ın esmâlarının kendisinde tecelli ettiği zattır. Abdal hangi esmânın mârifetine ulaşır ve onunla ahlâklanırsa o esmânın tecelli odağı hâline gelir ve o sıfatla vasıflanır. Mesela cömert olan kişi "Abdulkerim", Allah'ın nimetlerine erişen ve bununla infak eden kişiye "Abdulmun'im", bütün varlıklara rahmet gözüyle bakana "Abdurrahman", herkesin kendisine itimat ettiği kişiye de "Abdulmu'min" denir. Ancak burada kastedilen "yerinde kendi görünümünde başkasını bırakarak istediği yere giden" anlamıdır. bk. Kâşânî, *Letâifü'l-a'lâm*, 497-499; Süleyman Uludağ, "Abdal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/59.

⁴² ez-Zibârî, *Mişkâtü'n-nûr*, 21.

⁴³ el-Mü'minûn 23/29.

⁴⁴ ez-Zibârî, *Mişkâtü'n-nûr*, 52.

ahirete göçünceye kadar irşâd vazifesini yerine getirmiş, sayısız müridâna sahip olmuştur.⁴⁵ Ardından bıraktığı halife sayısında ittifak yoktur. Bazı kaynaklar ve günümüzdeki bazı araştırmacılar, on üç halifesi olduğunu söylerken,⁴⁶ bazı kaynaklar bu sayıyı on dörde,⁴⁷ bazı kaynaklar ise yirmi altıya çıkarır.⁴⁸

Şeyh Hızır, Molla Halîl es-Siirdî, Şeyh Hâlid ez-Zibârî, Şeyh Muhammed eş-Şirvânî⁴⁹ onun en meşhur halifeleridir.⁵⁰

1.6. Eseri

Ahmed er-Reşîdî'nin, Abdülkâdir-i Geylânî'nin kelime-i tevhidi muhatap olarak söylediği bir muhammesine⁵¹ yazdığı *Tibyânü'l-envâr* isimli şerhten başka eseri bulunmamaktadır. O, bu eserinde mezkûr muhammese altı muhammes daha ekleyerek bunları şerh eder. Yazması elimizde olmayan bu eserin matbu olan nüshasında, eserin 1181/1768 yılında telif edildiği kaydedilmektedir. Eser, müellifin son dönem torunlarından Muhammed Ali Abdülhâdî ve Muhammed Hâdî Sâlih'in gayretleriyle 1422/2001 yılında Musul-

⁴⁵ Ahmed er-Reşîdî, *Tibyânü'l-envâr*, 9; Beşşar er-Reşîdî, "eş-Şeyh Ahmed er-Reşîdî", 118; Sâlih er-Reşîdî, *Füyûdâtü'l-kutbi's-sermedî*, 7.

⁴⁶ ez-Zibârî, *Mişkâtü'n-nûr*, 26b; Muhammed Usman, "eş-Şeyh Ahmed Reşîdî tarikatühû ve risâletü menâkibihî", *Molla Halil es-Si'irdî Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019), 2/243.

⁴⁷ Sâlih er-Reşîdî, *Füyûdâtü'l-kutbi's-sermedî*, 7-8.

⁴⁸ Ahmed er-Reşîdî, *Tibyânü'l-envâr*, 10.

⁴⁹ Şeyh Muhammed'e dair tabakat kitaplarında herhangi bir bilgiye rastlamasak da onun Şeyh Hâlid ez-Zibârî'nin hocası olduğunu, kendi döneminde zahiri ilimler yanında sûfî şahsiyetiyle de tanındığını söyleyebiliriz. Nitekim ez-Zibârî, Ahmed Reşîdî'ye intisap ettikten sonra şeyhin kendisine tasavvuf aşıkların ilimlerini ihtivâ eden Kasım Enverî isimli bir eserin nüshasını verdiğini ve onu okumasını tavsiye ettiğini söyler. Bu ilimlerde mahir bir sûfîyi nerede bulacağını sorduğunda ise şeyhin, kendisine, hocası Muhammed Şirvânî'nin ismini verdiğini belirtir. ez-Zibârî, o zamana kadar hocasının tasavvufa dair bilgisinden habersiz olduğunu aynı zamanda şeyhinin hiçbir surette hocası Şirvânîyle karşılaşmadığını vurgular. bk. ez-Zibârî, *Mişkâtü'n-nûr*, 18.

⁵⁰ Ahmed er-Reşîdî, *Tibyânü'l-envâr*, 10; Sâlih er-Reşîdî, *Füyûdâtü'l-kutbi's-sermedî*, 7-8; Beşşar er-Reşîdî, "eş-Şeyh Ahmed er-Reşîdî", 225.

⁵¹ Ahmed Reşîdî'nin, Abdülkâdir Geylânî'den naklettiği muhammesi şudur:

رجحة الأخبار والتمني صريحة الآثار والتكني
صحيحة الأسرار والثاني مليحة التكرار والثني
لا تغفلي عند الوداع عني

da basılmıştır. Eserde muhammeslerde geçen zikir, ihlas, havf ve recâ, tevhîd, fenâ ve bekâ gibi tasavvufî kavramlara dair izahatlara yer verilir.

1.7. Vefatı

Halifelerinden Hâlid ez-Zîbârî, şeyhinin vefatını şöyle anlatır: “Hicrî 1206/1792 veya 1207/1793 senesinde Şeyh Ahmed’i ziyaret etmek için Reşîdiyye’ye gittik. Orada bir gece kaldık. Ertesi sabah evden çıktığında yüzü ayın on dördü gibi parlıyordu. Sözleri pek hoş, amber gibiydi. Dergâhın kapısının yanındaki divana oturdu. Elimden tutup beni de yanına oturttu. Akabinde başını omuzuma dayadıktan sonra oğlu Hızır’ın da aralarında bulunduğu müridlerine bakarak iç çekti ve ‘Ey sûfi topluluğu! Ben yakında vefat edip Hakk’a kavuşacağım. Benden sonra oğlum Hızır’ı yerime bırakıyorum. Beni gelip ziyaret ettiğiniz gibi benden sonra da dergâhı boş bırakmayın ve onu ziyaret edin ki bu temiz ailenin himmeti ve nefhaları üzerinizden eksik olmasın’ dedi. Konuşması bittikten sonra vedalaşarak yanından ayrıldık ve henüz yoldayken onun vefatını öğrendik.”⁵² Ahmed er-Reşîdî doğdu köy olan Reşîdiyye’de defnedilir. Kabri üzerinde ismi, lakabı ve vefat tarihi yer almaktadır. Son yıllarda ortadoğuda büyük bir anarşiye neden olan DAES örgütü Musul’a girdikten sonra kabrin üzerindeki türbeyi yıkar. Ancak örgüt buradan kovulunca türbe yeniden inşa edilir. Türbe günümüze kadar yerli halk tarafından ziyaret dilmeye devam etmektedir.

2. Reşîdiyye Tarikatı

Reşîdiyye tarikatının önemli halkalarından biri olan ve aynı zamanda bu çalışmada çokça müracaat ettiğimiz *el-Envârü'l-behiyye* isimli eserin sahibi Seyyid Ali Cevâd er-Reşîdî⁵³ bu tarikatı ve müntesiplerini şöyle tanıtır:

“Bizim tarikatımızın esası Kitap ve Sünnettir. Bundan dolayı bizim anlayışımızda tasavvuf, kalbî, ilmî, amelî ve rûhî bir mânâdır ki Hakk’a va-

⁵² ez-Zîbârî, *Mişkâtü'n-nûr*, 52; Ahmed er-Reşîdî, *Tibyânü'l-envâr*, 12.

⁵³ Reşîdiyye’nin Erbil’deki “Hacı Baba Tekkesi”ni kuran Molla Hızır’ın oğlu Şeyh Abdülkerim et-Telâferî’den halifelik alan Seyyid Ali Cevâd er-Reşîdî, Reşîdiyye’nin son dönemdedki müceddidi kabul edilir. Irak’ın her şehrinde tasavvufî meclisler kurmuş ve binlerce müridi olmuştur. *el-Envârü'l-behiyye* isimli eserinde Reşîdiyye tarikatına dair çok önemli bilgiler verir. 2016 yılında Duhok’ta vefat etmiş Musul’un “Vana” bölgesine defnedilmiştir. 2018 yılında kabri Reşîdiyye’ye nakledilir. bk. Beşşar er-Reşîdî, “eş-Şeyh Ahmed er-Reşîdî”, 207-208.

sıl olmaya çalışan sâlikte muazzam bir tesir bırakarak, onu, ilmî, amelî ve ahlâkî açıdan Hz. Peygamber'in mirasçısı kılar. Ayrıca bize göre müslüman ile Kâdiriyye'nin Reşîdiyye koluna mensup bir kişi arasındaki fark şudur ki kelime-i şehadeti söyleyen her kişi günahkâr bir fâsik da olsa müslümandır. Ancak Kâdirî-Reşîdî bir kişi ise gücü yettiğince hâl, fiil ve söz bakımından Hz. Peygamber'e benzemeye çalışandır.”⁵⁴

Reşîdiyye tarîkatı, şeriata mugâyir bid'at uygulamaları içeren ve inhirafa uğrayan “temesvuf” anlayışından uzak, Kur'ân ve Sünneti esas alan ibadet, güzel ahlâk ve zikre öncelikli ehemmiyet veren tasavvufî bir tarikat olarak tarif edilir.

Reşîdiyye tarikatının anlayışında sünni tasavvuf, selevin İslâm anlayışını yansıtır. Aslı itibariyle ikisinin arasında hiçbir fark yoktur. Çünkü her ikisi de Kur'ân'ın ve sahih sünnetin çerçevesini çizdiği güzel ahlaka, mücâhedeye ve rabbânî insan profiline davet eder. Tasavvuf anlayışının muharref şekli “temesvûf” olarak ifade edilirken, bahsettiğimiz selevi anlayışın muharref şekli de “temeslüf” olarak isimlendirilir. Buna göre selevin yolundan gittiğini söyleyen ancak selevin hassasiyetlerini taşımayan bu anlayış sahiplerinin helal-haram, iman-şirk konusunda şer'î ölçüleri aşan düşüncelere sahiptirler. Reşîdiyye tarîkatı bu gibi anlayışlardan uzak olmanın yanında bunların karşısındadır.

Reşîdiyye tarikatının gayr-ı Müslimlere karşı duruşu, menbaı olan Kâdiriyye tarikatıyla paraleldir. Buna göre Kitap ve Sünnet esas alınarak onların insan haklarına saygılı olunması ve onlara karşı ölçüsüz ve nefret ettirici bir dilin kullanılmaması, dinî olsun olmasın herhangi bir konuda onlarla tartışmaktan uzak durulması gerekir. Bu konuda Kur'ân'ın “Allah bizim de rabbimiz, sizin de rabbinizdir. Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız size. Sizinle bizim aramızda mesele yok. Allah hepimizi bir araya getirecektir. Dönüş ancak O'nadır.”⁵⁵ çağrısına kulak vermek gerekir.⁵⁶

Reşîdiyye tarikatını yukarıdaki ifadelerle muhtasar şekilde tanıttıktan sonra çalışmamızın, söz konusu tarikat hakkında ülkemizdeki ilk çalışma ol-

⁵⁴ Cevâd er-Reşîdî, *el-Envâru'l-behiyye*, 12-13.

⁵⁵ eş-Şûrâ 42/15.

⁵⁶ Cevâd er-Reşîdî, *el-Envâru'l-behiyye*, 39-45.

ması nedeniyle bu tarikatın şart, rükün, edep ve virdlerini elde ettiğimiz malumatlar çerçevesinde ortaya koymaya çalışacağız.

2.1. Reşîdiyye Tarikatının Şartları

Kâdiriyye'nin bir kolu olan Reşîdiyye'nin şartları ile Kâdiriyye'nin esasları arasında tabii olarak sıkı bir paralellik bulunur. Nitekim daha önce de ifade ettiğimiz gibi tarikatını Kitap ve Sünnet'e dayandıran ve bunu vaaz ve sohbetlerinde defatle vurgulayan Abdülkâdir-i Geylânî, tarikini şu esaslar üzerine binâ ettiğini söylemiştir: Kitap ve Sünnet, selâmet-i sadr, sehây-ı yed (cömertlik), bezl-i atâ (bolca vermek), cefaya katlanmak, başkalarına eziyet etmemek, affedicilik ve müsâmaha.⁵⁷

Ahmed er-Reşîdî, önde gelen halifelerinden Hâlid ez-Zîbârî'ye bazı nasihatlerde bulunurken sâlik ile Yüce Allah arasında var olan manevî hicapları kaldıracak ve sâliki vuslata ulaştıracak bazı faziletlere dikkat çeker ki bunlar cûd, kerem, sehâ ve îsârdır. O, bunların aynı zamanda Reşîdiyye tarikatının şartları olduğunu belirtir.⁵⁸ Biz de zikri geçen kavramları farklı alt başlıklarla ele alıp şeyhin bu konudaki görüşlerini aktarmaya çalışacağız.

2.1.1. Cûd Sahibi Olmak

Cûd, "جاد - جود" fiilinin mastarı olup sözlükte cömert davranmak,⁵⁹ malik olduğu şeylerden Hakk yolunda harcamak, sağanak yağmur, kendisinden istenmeden vermek gibi anlamlara gelir.⁶⁰ Tasavvuf ıstılahında ise kişinin karşılık beklemeden bir şeyi olması gerektiği yerde sarf etmesi, gönül rızasıyla infak etmesi, malının çoğunu Allah yolunda infak edip kendisine az bir kıs-

⁵⁷ Çakır, *Abdülkâdir-i Geylânî ve Kâdirîlik*, 1/236-239.

⁵⁸ Sâlih er-Reşîdî, *Füyûdâtü'l-kutbi's-sermedî*, 26.

⁵⁹ Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kuveyt: Matba'atü Hükûme, 1415/1994), 7/531.

⁶⁰ Hüseyin b. Muhammed Râğîb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnan Dâvudî (Beirut: Dârü'l-Kalem, 1412), 211; Ebu Nasr İsmail b. Hammad el-Cevherî, *Tâcü'l-luga ve sıhâhi'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Muhammed Tâmir vd. (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2009), 210; ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 7/527.

mını bırakması ve aklına ilk geldiğinde ertelemeyen malından infak etmesi⁶¹ gibi anlamlara hamledilmiştir.

İbnü'l-Arabî yukarıda sözlük ve terim anlamları verilen جود “cûd” kelimesi ile bol yağmur anlamına gelen جود “cevd” kelimesinin aynı kökten türediğini söyler. O, حذب “cezebe”nin, جيد “cebeze”den bozularak geldiği gibi جود “cevede”nin de وجد “vecede”den bozularak geldiğini savunur. Her iki durumda harflerin tertibi farklı ancak anlam birdir. Buna göre Yüce Allah’ın “cûd” sahibi olması, O’nun varlıklarda tecelli etmesidir. Başka bir ifade ile ademde olanın, O’nunla hariçte vücûd bulmasıdır.⁶²

Ahmed er-Reşîdî’ye göre “cûd”, istenilmeden yapılan ‘atâdır. O, “Alah’ın ahlâkıyla ahlaklanın.” hadisi mucibince sâlikin bu vasfa sahip olması gerektiğini söyler.⁶³ Nitekim Allah Teâlâ kullarına sayısız nimetleri onlar daha istemeden karşılıksız olarak ihsan etmiştir. Kur’ân’da inzâl olan “O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratan, ardından göğe yönelerek onları yedi gök şeklinde düzenleyendir”⁶⁴ ayetinin ifade ettiği gibi, henüz insan cismen var olmadan önce Hak Teâlâ, dünyada sayısız nimetleri onun için yaratmıştır.

2.1.2. Kerem Sahibi olmak

Kerem, sözlükte alçaklığın zıddı olarak güzel ahlâk, cömertlik, gönül rızasıyla vermek⁶⁵ gibi manalara gelir. Tasavvuf istilâhında ise karşılıksız vermek, hayırlı işlerde gönül rızasıyla vermek, insanların yaptığı güzel iş ve dav-

⁶¹ Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Mu’cemü’t-ta’rifât*, thk. Muhammed Sıddık Minsâvî (Kahire: Dârü'l-Fadîle, 2004), 71; Cebecioğlu, *TTDS*, 134; Refik el-Acem, *Mevsû’atü mustalahâtü’t-tasavvufi’l-İslâmî* (Beirut: Mektebetü Lübnan, 1999), 307; Seyyid Ahmed en-Nakşebendî el-Hâlidî, *Câmi’u’l-usûli’t-türükî’s-sûfiyye* (Beirut: Müessesetü’l-intişârî’l-Arabî, 1997), 220.

⁶² Muhyiddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Arabî, *el-Fütühâtü’l-Mekkiyye*, nşr. Ahmed Şemseddîn (Beirut: Dârü’l-kütübî’l-ilmîyye, 1420/1999), 3/268-69.

⁶³ Ahmed er-Reşîdî, *Tibyânü’l-envâr*, 7; ez-Zibârî, *Mişkâtü’n-nûr*, 55.

⁶⁴ el-Bakara 2/29.

⁶⁵ Muhammed b. Yakub el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît*, nşr. Enis Muhammed eş-Şâmî-Zekeriyâ Câbir Ahmed (Kahire: Dârü’l-Hadis, 2008), 1410; Kurul, *el-Mu’cemü’l-veçiz* (Mecma’ü’l-Lügati’l-Arabiyye, 2009), 532; Cürcânî, *Ta’rifât*, 154.

ranışlar, Hakk'ın bahşettiği maddi ve mânevî lütuflar gibi anlamlara hamledilir.⁶⁶

Ahmed er-Reşîdî, keremi, “İstendiğinde vermektir” şeklinde tarif eder. Ancak söz konusu olan verme, hayâ edildiği için değil, göntül rızasıyla olmalıdır. Nitekim bir seferinde Cebrâil, Hz. İbrahim'e bir insan suretinde görünür ve ona “Ey İbrahim! Görüyorum ki dosta da düşmana da sana ihsan edilen nimetlerden veriyorsun.” der. Hz. İbrahim de ona: “Ben keremi Rabbim'den öğrendim. O da her yarattığına ihsanda bulunuyor” buyurur. Bunun üzerine Allah, ona şöyle vah-yeder: “Ey İbrahim! Sen, gerçekten Ben'im hakiki dostumsun.”⁶⁷

Cûd ile kerem arasındaki farkı İbnü'l-Arabî kısaca şöyle izah eder: Biz kulların, Rabbimizden isteklerimiz olduğu gibi Rabbimizin de bizden bazı istekleri vardır. Farz ve nafîle olan ibadetler bunlardandır. Buna göre farz ibadetleri ifâ etmek “kerem”, nafîleleri yapmak ise “cûd” dur.⁶⁸

2.1.3. Sehâ

Sehâ, sözlükte “cûd” ve “kerem” ile eş anlamlı olarak kullanılmasının⁶⁹ yanında yaraların tedavisinde kullanılan bir çeşit bitki, hareket hâlinin son bulması⁷⁰ ve genişletmek⁷¹ gibi manalara da gelir. Tasavvuf ıstılahında ise malik olduklarının bir kısmını elinde tutup geri kalanını infak etmek, varlıklının yoksula değil yoksulun varlıklıya vermesi, verilmesi gerekeni hak eden

⁶⁶ Muhammed Abdurrauf el-Münâvî, *et-Tevkîf 'alâ mühimmâti't-teârîf*, thk. Abdülhamid Sâlih Hemdân (Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1990), 281; Cürçânî, *Ta'rifât*, 154; el-Acem, *Müstalahâtü't-tasavvuf*, 789; İsfehânî, *Müfredât*, 707.

⁶⁷ ez-Zibârî, *Mişkâtü'n-nûr*, 55.

⁶⁸ İbnü'l-Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, 3/269.

⁶⁹ Kurul, *el-Mu'cemü'l-vecîz*, 306.

⁷⁰ Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-ayn*, thk. Abdülhamid Hindâvî (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 2/228; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 756; Muhammed Salâhî, *Kâmûs-ı Osmânî* (İstanbul: Mahmut Bek Matbaası, 1313), 4/18; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn-i Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dârü'l-Masâdir, 1993), 14/374.

⁷¹ Örneğin سخوت النار dendiği zaman “Yanan korları etrafa dağıtıp genişlettim.” manasına gelir. Sehâvet, cömertlik yapılp birinin sıkıntısı giderildiğinde onun hâlinde bir ferahlama ve genişlemeye sebep olunmasından kinayedir. bk. Ferâhidî, *Kitâbü'l-ayn*, 228; Cevherî, *es-Sihâh*, 524; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 756.

kişiye ulaştırmak, yardım isteyenin sesine kulak tıkmamak ve savurganlık ile cimrilik arasında orta bir yol tutmak⁷² gibi anlamlara gelir.

Ahmed er-Reşîdî, “sehâ” yı, muhtaç olana ihtiyaç duyduğu kadarını vermek şeklinde tarif ederken,⁷³ cennetin sehâvet sahibi insanların yurdu olduğunu dile getirir.⁷⁴ İbnü'l-Arabî'ye göre sehâvet, hikmete dayanan 'atâdır. Dolayısıyla kaynağı Allah'ın Hakîm esmâsıdır. Yüce Yaratan'ın “Allah rızkı kullarına yaysaydı yeryüzünde taşkınlık yaparlardı, fakat onu belli bir ölçüyle indirir”⁷⁵ buyruğu, bu hakikate işaret eder. Ayrıca Hz. Peygamber bir hadisinde sehâvet sahibi mü'minlerin, Allah'a yakınlık kesbeden “mukarreblerden” olduklarını dile getirmiştir.⁷⁶

2.1.4. Îsâr

Îsâr, sözlükte tercih etmek, esirgemeyip vermek, cömertlik göstermek, başkasını kendine tercih etmek ve ikramda bulunmak gibi manalara gelir.⁷⁷ Tasavvuf ıstılahında ise, kötülüğün savılması veya maslahatın celbi için başkasını kendine tercih etmek,⁷⁸ Allah ve Resulü'nün buyruklarını, nefsin hevâ ve arzularına tercih etmek, yani Allah'ın takdir ettiğine gönül hoşluğuyla rıza göstermektir. Bunun yanında sâlih amelleri ve onlardan hâsıl olan sevapları Müslüman kardeşine bağışlamak, dostun rahat etmesi için zorluklara katlanmak, dostun için kendi hakkından vazgeçmek gibi manalara da gelir.⁷⁹

⁷² Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fi 'ilmi't-tasavvuf*, thk. Ma'rûf Mustafa Zureyk (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2003), 248; Ebû Nasr Abdullah b. Ali es-Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma' fi târihi't-tasavvufi'l-İslâmî*, haz. Kâmil Mustafa el-Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2007), 181; Münâvî, *et-Tevkîf*, 192; Hasan eş-Şarkâvî, *Mu'cemü elfâzi's-sûfiyye* (Kahire: Müessesetu Muhtâr, 1987), 162; Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (MTTS) (İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006), 880.

⁷³ ez-Zibârî, *Mişkâtü'n-nûr*, 55.

⁷⁴ Sâlih er-Reşîdî, *Füyûdâtü'l-kutbi's-sermedî*, 22.

⁷⁵ eş-Şûrâ 42/27.

⁷⁶ Tirmizî, *Birr*, 40.

⁷⁷ Salâhî, *Kâmûs-ı Osmânî*, 1/491; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 4/7; Cevherî, *es-Sihâh*, 25; İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-vasît* (b.y. : Dârü'd-Da'vâ, ts.), 6; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 37.

⁷⁸ Cürçânî, *Ta'rifât*, 37; Cebecioğlu, *TTDS*, 318.

⁷⁹ Kâşânî, *Letâifü'l-a'lâm*, 1/219-220; Erginli, *MTTS*, 488.

Ahmer er-Reşîdî "îsâr"ı, kişinin, muhtaç olduğu şeyi başkasına vermesi olarak tarif ederken,⁸⁰ müridlerine yaptığı vasiyetlerden birinde îsârı, Bâyezîd-i Bistâmî (234/848) ile Belhli bir genç arasında geçtiğini söylediği şu rivâyet üzerinden izah eder: Belhli genç, Bâyezîd'e "Sizde îsâr nedir?" diye sorunca o, "Bulduğumuzda şükreder, bulamadığımızda ise sabrederiz." Buyurur. Bunu duyan genç "Belh'in köpeklerinin ahvali de böyledir." Der. Bunun üzerine Bâyezîd "Sizde nasıldır?" diye sorar. Belhli genç "Biz bulduğumuzda başkalarını kendimize tercih eder onlara veririz, bulamadığımızda ise sabrederiz." Şeklinde cevap verir. Daha sonra Bâyezîd, Belhli gence "Ey oğulcuğum! İsbet ettin." Der.⁸¹

İbnü'l-Arabî, îsârı, "ihtiyaç sahibinin, kendisi gibi muhtaç olana vermesidir." Şeklinde tarif eder. O, aynı zamanda 'atâ'nın diğer çeşitlerinde kavramların Allah'a nispet edilip O'nun bir ismine dayandırıldığını ancak "îsâr" da bunun söz konusu olmadığını söyler. Zira muhtaçlık, yaratılmışlara ait bir sıfattır. Allah ise bundan münezzehtir.⁸²

2.2. Reşîdiyye Tarikatının Rükünleri

Tibyânü'l-envâr'da tarikatın rükünleri altı olarak ifade edilir. Bunlar az yemek, az uyumak, az konuşmak, tefekkür, ibadetle meşguliyet ve istiğnâdır. *Mişkâtü'n-nûr*'da insanlara rıfk ile muamele etme yedinci rükün olarak ifade edilir. Birbiriyle ilişkili olan ilk üç rükünü aynı başlık altında alarak bu rükünlerden kısaca bahsetmeye çalışacağız.

2.2.1. Az Yemek, Az Uyumak ve Az Konuşmak

Az yemek tasavvuf kitaplarında açlık anlamına gelen "el-cû' " (الجوع) kavramıyla ifade edilmiştir.⁸³ İlk dönem sûfilerinden Yahya b. Muâz (258/872), cû' hakkında "Eğer açlık pazarda satılsaydı ahireti talep eden birinin pazara gittiğinde ondan başka hiçbir şeyi satın almaması gerekirdi" buyurmuştur. Yine sûfiy-

⁸⁰ ez-Zibârî, *Mişkâtü'n-nûr*, 55.

⁸¹ Sâlih er-Reşîdî, *Füyûdâtü'l-kutbi's-sermedî*, 26.

⁸² İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, 3/269.

⁸³ Serrâc, *el-Lümâ'*, 184-85; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 140-44; Ebü'l-Hasen Alî b. Osmân b. Ebî Alî el-Cüllâbî el-Hücvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, çev. İ'sâd Abdülhâdi Kandil (Kahire: el-Meclisü'l-a'lâ li's-sekâfeti, 2007), 2/569-71.

yenin büyüklerinden Ebû Süleyman ed-Dârânî'nin (215/830) konuya dair "Dünyanın anahtarı tokluk, ahiretin anahtarı ise açlıktır." Dediği nakledilir.⁸⁴

Ahmed er-Reşîdî müridlerine özellikle nafilâ orucunu vasiyet ederdi. O, Hz. Peygamber'in, Muâz b. Cebel'e hitaben "Şimdi sana hayır kapılarını haber vereyim mi? Oruç kalkandır. Sadaka, suyun ateşi söndürmesi gibi günahın azabını söndürür. Kişinin gece yarısı kıldığı namaz da günahı söndürür"⁸⁵ buyurduğu hadîse işaret ederek nafilâ orucun ahirette cehennem ateşine karşı kalkan olduğu gibi dünyada da şehve arzulara karşı kalkan olacağını söylerdi.⁸⁶

Az uyuma, tasavvufta "seher" ve "yakaza" kavramlarıyla ifade edilir. Yakaza, "sâlikin kalbinin, Hak'tan gelen bir ilhamla teyakkuza geçmesi" şeklinde izah edilirken, bunun sâlikin seyrindeki ilk menzil olduğu ifade edilir.⁸⁷ Reşîdiyye tarikatının kaidelerinden biri de gece ibadetine devam etmek ve bu konuda gevşeklik göstermemektir. Şeytan, geceleri özellikle ilim meclislerine ve ibadete yönelen kulları bu hayırlı amellerinden alıkoymak için çok gayret sarf eder. Uyku, tembellik ve yorgunluk onun kurduğu tuzaklardır. Sâlik, bu tuzaklara karşı nefsi ve şeytanla amansız mücadele etmelidir.⁸⁸

İmâm-ı Gazzâlî'ye göre çok uyumak, çok yemek ve içmekten kaynaklanır. Bundan dolayı cu' ile yakazayı beraber değerlendirir. O, çok yemenin fazla sıvı tüketmeye, bu durumda çok uykuya neden olduğunu söyler. Bu nedenle bazı müridlerin yemek sırasında tabilerine "Çok yemeyin, çok içmeyin, çok uyumayın ki çok hüsrana uğramayasınız." tavsiyesinde bulduklarını nakleder.⁸⁹

Tasavvufta az konuşmak, "samt" kavramıyla ifade edilir. Riyâzetin esaslarından olan bu ahlaki ilke, dilin afetlerinden korunmak için mühim görülmüştür. Ahmed Reşîdî, yukarıda bir kısmı verilen ve Hz. Peygamber'in, Muâz b. Cebel'e vasiyetlerini içeren hadisın devamına işaret ederek dilin afetlerinden korunmanın önemini vurgular. Nitekim mezkûr hadisın devamında Hz.

⁸⁴ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 259-260.

⁸⁵ Tirmizî, "İmân", 8.

⁸⁶ Ahmed er-Reşîdî, *Tibyânü'l-enoâr*, 74.

⁸⁷ Kâşânî, *Letâifü'l-a'lâm*, 2/722-23.

⁸⁸ Cevâd er-Reşîdî, *el-Envârü'l-behiyye*, 26-27.

⁸⁹ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/78-79.

Peygamber, dili muhafaza etmenin aynı zamanda dinin esaslarından olduğunu ve dilin hasadının kişiyi yüzüstü cehenneme sürükleyeceğini haber verir.⁹⁰ Ahmed er-Reşîdî, hadisin bu kısmını şerh ederken Hz. Peygamber'in kullandığı *حصائد السنهم* (dillerinin hasat ettiği şeyler) ifadesine dikkat çekerek şu benzetmeyi yapar: İş bilmez bir çiftçinin ekin ile zararlı bazı otları birbirinden ayırt edemeyip ikisini beraber hasat ettiği gibi, çok konuşan kişi de kendisine zarar veren, fayda sağlamayan ve kendisini ilgilendirmeyen sözler ile hayırlı sözleri birbirinden ayırt etmez. Dil, tabiatı gereği çok konuşur ve çok hata eder; ancak ona mukayyet olmak gerekir.⁹¹

2.2.2. Tefekkür

Tefekkür, aklın, belli bir amaca ulaşmak için dilediği şeyi araması ve incelemesidir.⁹² Ayrıca hayrın ve şerrin kaynağı kabul edilen kalbin ışığı ve eşya-ya dair marifetin kalplerdeki tezahürü⁹³ gibi farklı anlamlara da gelir. Bu kavramın "fikir" mastarından türetildiğini varsaydığımızda fikir, bilgiyi bilinene doğru sevk eden güç; tefekkür ise bu gücün aklî nazara göre hareket etmesidir. Bu ise kalpte tasavvuru mümkün olan şeyler için kullanılır. Bu nedenle Hz. Peygamber "*Allah'ın nimetlerini düşününüz; lakin Allah'ın zatını düşünmeyiniz.*" buyurmuştur.⁹⁴

Sûfiler, Kur'ân-ı Kerîm'de inzâl olunan "*Onlar göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler (tefekkür ederler)*"⁹⁵ ve "*Bir saatlik tefekkür, bir yıl*

⁹⁰ Nitekim yukarıda kaynağı ile beraber verilmiş olan hadisin devamında Hz. Peygamber "*Allah hayrını versin ey Muâz! İnsanları yüzüstü cehenneme sürükleyen; ancak dillerinin hasat ettikleridir!*" buyurur.

⁹¹ Ahmed er-Reşîdî, *Tibyânü'l-envâr*, 74.

⁹² Kâşânî, *Letâifü'l-a'lâm*, 2/275.

⁹³ Cürcânî, *Ta'rîfât*, 57.

⁹⁴ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (Beyrut: Dârü'l-Fîkr, 1416/1996), 6/67; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhâkî, *Şu'abü'l-îmân*, thk. Abdül'alî Abdülhamîd Hâmîd (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003), 1/262.

⁹⁵ Âl-i İmrân 3/191.

boyunca yapılan (nafile) ibadetten daha hayırlıdır.”⁹⁶ gibi tefekküre teşvik eden naslara istinaden tefekkürü tasavvufun esasları arasında sayarlar.⁹⁷

Ahmed er-Reşîdî, ölümü ve ahireti her zaman hatırda tutmanın sâliki manevî olarak diri tutacağını, aksi durumda insanın gaflete sürükleneceğini söyler. Ölümü düşünme ve hatırda tutma, musibetlere tahammül gücünü arttırırken günah işleme cesaretini de kırar. İnsanı gaflet içerisinde dünya hazlarına aldanmaktan korurken ibadetlerde devamlılığı sağlar. Allah’tan hayâ etmenin ve yapılan günahlardan sonra pişmanlığın kapısını açar. Zira Hz. Peygamber “Dünya lezzetlerini/hazlarını kökünden yok eden ölümü çokça hatırlayınız!”⁹⁸ şeklinde buyurmuştur.⁹⁹

2.2.3. İbadetle Meşguliyet/Ubûdiyyet ve Zikir

Tasavvufun amacı Hakk’a vuslat ve Allah rızasına ermektir. Allah’a ibadet, bu amacı gerçekleştirmenin en sağlam ve münasip yoludur. Nitekim bir kudsî hadiste Yüce Allah, “Kulumu bana yaklaştıran şeyler arasında en bana en sevimli gideni, ona farz kıldığım şeyleri yapmasıdır. Kulum, bana, nafile ibadetlerle yaklaşmaya devam eder, tâ ki onu severim. Onu sevdiğimde ise onun işittiği kulağı, gördüğü gözü, tuttuğu eli, yürüdüğü ayağı (aklettiği kalbi, konuştuğu dili) olurum.”¹⁰⁰ buyurmaktadır.

İbnü'l-Arab, zikrettiği “lamba-gölge” temsili, kulun ubûdiyyetle Allah katında nasıl izzet ve şeref kazandığını en güzel bir şekilde ortaya koyar. Buna göre ibadetlerini hakkıyla yapan kulun Rabbi katındaki durumu, lambanın karşısında duran şahıs ile gölgesine benzetilir. Lambaya yaklaşıpça gölge de büyür.¹⁰¹ Bu bağlamda Allah’a kurbîyyet kazandıran salih amellerle meşgul olanlar, Allah nezdinde yüce mertebelere ulaşırlar.

Ahmed er-Reşîdî, ubûdiyyet kavramının zımında birçok manaları ihtiva ettiğini söyler. Sâlikin, müstehapları dahi ihmal etmeden Hz. Peygamber’in

⁹⁶ İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs*, thk. Abdülhamîd b. Ahmed b. Yusuf b. Hindâvî (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1420/2000), 1/357.

⁹⁷ Gazzâlî, *İhyâ*, 4/368-69.

⁹⁸ Tirmizî, “Kıyâmet”, 26.

⁹⁹ ez-Zibârî, *Mişkâtü'n-nûr*, 53.

¹⁰⁰ Buhârî, “Rikâk”, 38.

¹⁰¹ İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, 3/323.

sünnetini takip etmesi, nefsin arzularından tamamen kendini tecrit edip emir ve yasaklar konusunda Hakk'a itaat etmesi bunun en basit tezahürleridir. Böylece salık, Rahmân'ın iki parmağı arasında cereyan eden kadere rıza ile teslim olurken, her ameli sadece Allah için yapar. Başkalarının övgü ve yergisine bakmadan ibadetlerini ifa ederken sadece Yaratanına tazîmi gaye edindir.¹⁰²

Ahmed er-Reşîdî'ye göre mutlak hürriyet, ubûdiyyetin sadece Hakk'a tahsisiyle tahakkuk eder. Ayrıca nefsin hevâ ve arzularına muhalefet ubûdiyyetin bir cüzüdür. Bunu gerçekleştiremeyenler nefislerinin esiri olmaya mahkûmdurlar. İnsanın şehvî arzularına karşı koyamaması kendi zayıflığıdır. Zira insanın, aile bireylerinden ve sevdiklerinden dahi ayrı kalabilmesi mümkünken, kendisini Yaratanına karşı isyana sürükleyen amellerden uzak duramaması düşünülemez.¹⁰³

Hz. Peygamber'in bir hadislerinde en faziletli amel olarak işaret ettiği zikir,¹⁰⁴ diğer bütün tarikatlarda olduğu gibi Reşîdiyye tarikatının da en önemli esasıdır. Ahmed Reşîdî, sâlikin, bir göz acıyıp kapatacak kadar dahi olsa Allah'ı zikirten gafil olmaması gerektiğini söyler. O, gizliden ve açıktan aralıksız zikir halinde olmalıdır. Zira "Babalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha kuvvetli bir anıyla Allah'ı anın."¹⁰⁵ "Beni zikredin ki Ben de sizi (rahmetim ve mağfi-retimle) zikredebim."¹⁰⁶ ve "Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar."¹⁰⁷ gibi ayetler zikrin faziletini ortaya koymaya yeterlidir.

Ahmed er-Reşîdî, zikri, "sevgilinin ismini tekrar etmek" şeklinde ifade eder. Zikir acele etmeden teenni ile yapılmalıdır. Aksi halde zikrin halave-

¹⁰² ez-Zibârî, *Miškâtü'n-nûr*, 58.

¹⁰³ Cevâd er-Reşîdî, *el-Envâru'l-behiyye*, 28.

¹⁰⁴ Bir rivâyete göre o, şöyle buyurmuştur: "Size amellerinizin en hayırlısını, Rabbiniz katında en temizini, mertebeye en üstününü haber vereyim mi? Öyle ki bu amel sizin için altın ve gümüş infak etmekten ve düşmanınızla (savaş meydanında) karşılaşıp onun boynunu vurmanızdan ve onun sizin boynunuzu vurup şehid etmesinden daha hayırlıdır." Sahabe: "Evet, Yâ Rasûlullah!" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Allah'ı zikretmektir." Tirmizî, "Deavât", 6.

¹⁰⁵ el-Bakara 2/200.

¹⁰⁶ el-Bakara 2/152.

¹⁰⁷ Âl-i İmrân 3/191.

ti/lezzeti kalpte hissedilemez.¹⁰⁸ O, sâlikin, öncelikle büyük bir ihtimamla “Lâ ilâhe illallah” zikrine devam etmesi gerektiğini söyler. Buna göre dizlerinin üzerine oturan mürîd huzur-ı kalp ile göbek hizasındaki başını yukarıya kaldırır ve akabinde sağ omuzuna doğru döndürerek لا إله إلا الله “Lâ ilâhe” der. Hakk’ın ulûhiyet ve azametini göz önüne getirerek nefsinin hiçliğini hatırlar. Ardından aynı vakar ile göbek hizasına indirdiği başını tekrar yukarıya kaldırır ve akabinde sol göğüs kafesinin yan tarafına hareket ettirerek şeddelere vurgu yaparak لا إله إلا الله “illallah” der. Böylece zikrin harareti kalbe tesir eder. Kalbin üzerinde bulunan yağ tabakası bu hararetin etkisiyle erimeye başlar ve hâliyle farklı bir koku yayılır. Ardından kalpteki “nâr” yerini “nûr”a terk eder.¹⁰⁹

Reşîdiyye’de zikir yukarıda dile getirildiği gibi “nâr” ve “nûr” dan ibarettir. “Nâr” vasfı, kalpte تخلية tahliye amelîyesine vesile olur ki, kötü sıfatları yok eder. “Nûr” vasfı ise تحلي tahalliye vesile olur ki, kalp güzel vasıflarla bezenir. Zira zikrin “nâr” ve “nûr”u, kalbin tam ortasında yer alan ve hayvanî nefsin merkezi olan kana ulaşarak iki latif varlık olan nefse ve ruha etki tesir eder. Akabinde bunların vesilesiyle cismin bütün azalarına sirayet ederek insan nefsinde bulunan zulumâtı yok eder. Böylece kalp, nûra ve aydınlığa çıkar. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, bu durum zikre olan mülâzemet ölçüsünde tahakkuk eder.¹¹⁰

2.2.4. İnsanlardan İstiğnâ Etmek (Sadece Allah’a Dayanma)

İstiğnâ sözlükte, yetinmek, yeterlilik, zenginlik istemek, zengin ve mal sahibi olmak gibi manalara gelmektedir.¹¹¹ Sûfî ıstılahında ise vuslatı tahakkuk etmiş olan sâlikin sadece Allah ile iktifâ etmesi ve kendisini Yüce Allah’tan başkasına muhtaç görmemesi şeklinde tarif edilir.¹¹²

¹⁰⁸ Ahmed Reşîdî, *Tibyânü’l-envâr*, 68.

¹⁰⁹ ez-Zibârî, *Mişkâtü’n-nûr*, 57.

¹¹⁰ ez-Zibârî, *Mişkâtü’n-nûr*, 57-58.

¹¹¹ Ferâhîdî, *Kitâbü’l-’ayn*, 3/294; İbrahim Mustafa, *el-Mu’cemü’l-vasît*, 665; İbn Manzûr, *Lisânü’l-’Arab*, 15/137.

¹¹² Bu duruma Allah ile istiğnâ (el-istiğnâ billâh) denir. Allah ile istiğnâ sadece ona muhtaç olmayı ifade ederken Allah’tan istiğnâ ise (el-istiğnâ ’anillâh) O’na muhtaç olmamayı ifade eder. Buna göre Allah ile istiğnâ güzel; ancak Allah’tan istiğnâ çirkin ve küfürdür. bk.

İstiğnâ, tasavvuf kitaplarında “fakr” ve “ğınâ” başlıkları altında ele alınmıştır. Hakikatte kişinin kendini Allah'tan başkasına muhtaç olmadığını bilmesi anlamına gelen “istiğnâ billâh” ile kendini, sadece O'na muhtaç olduğunu bilmesi anlamına gelen “iftikâr ilallâh” arasında pek fark yoktur.¹¹³ Zira Cüneyd-i Bağdâdî'ye “İftikâr mı, istiğnâ mı daha üstündür?” diye sorulduğunda o, “Biri olmadan diğeri olmaz, ikisi birbirini tamamlıyor” şeklinde cevap verir.¹¹⁴

Abdülkâdir-i Geylânî, Hz. Peygamber'in “*Seni şüphede bırakan şeyleri terk et, şüphe bulunmayan şeylere yönel!*”¹¹⁵ hadisini istiğnâ kavramı ile ilişkilendirerek yorumlar. Buna göre şüpheli şeylerden kasıt insanların sahip olduklarıdır. Kişi, ihtiyacını asla insanlara arz etmemeli ve onlardan hiçbir şey istememelidir. Ayrıca kalbini haset hastalığından temizlemelidir. Bunun dışında şüphe bulunmayan şeyler ise Allah'ın lütuf ve ihsanıdır.¹¹⁶

Ahmed er-Reşîdî'nin ifade ettiği “istiğnâ-i küllî” dir ki¹¹⁷ kanaatimizce bu hem maddî hem de manevî istiğnâ hâlidir. Maddî olanı bazı sûfilerin ifade ettiği gibi “*Zahîren ve bâtinen hiç kimseden talepte bulunmamak, kimseden bir şey beklememek, kendisine bir şey verildiğinde almamaktır.*”¹¹⁸ Manevî istiğnâ ise vuslata erip mârifetullah konusunda yol kat edenler içindir. Buna göre kim Allah'ı bulursa o, her şeyi bulmuştur. Artık onun hiçbir şeye ihtiyacı kalmamıştır.¹¹⁹

Ahmed er-Reşîdî, Hz. İbrahim'e atfen Kur'ân'da geçen “*Hiç şüphesiz onlar düşmanumdur. Yalnız âlemlerin Rabbi (olan Allah), dostumdur.*”¹²⁰ ayeti ile bir rivâyete göre ateşe atılacağı sırada Cebrail'in yanına gelerek ona: “*Bir isteğin var*

Cebecioğlu, *TTDS*, 322; Kâşânî, *Letâifü'l-a'lâm*, 2/547; Erginli, *MTTS*, 232; Süleyman Uludağ, “Fakr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/133.

¹¹³ Uludağ, “Fakr”, 12/133.

¹¹⁴ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 283.

¹¹⁵ Tirmizî, “Rekâik”, 60.

¹¹⁶ Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Ebî Sâlih Müsâ Zengidost el-Geylânî, *Âdâbü's-sülûk ve't-tevessülü ilâ menâzili'l-mülûk*, thk. Muhammed Gassan Nasuh (Dimeşk: Dârü's-Senâbil, 1995), 89; a. mlf., *Fütûhü'l-gayb*, 10.

¹¹⁷ ez-Zibârî, *Mişkâtü'n-nûr*, 59.

¹¹⁸ Serrâc, *el-Lüma'*, 46.

¹¹⁹ Muhammed Abdürraûf el-Münâvî, *Şerhu menâzili's-sâirîn* (Beyrut: Kitâb-Naşirûn, 1434/2013), 193.

¹²⁰ eş-Şuarâ 26/77.

*midir?" diye sorduğunda Hz. İbrahim'in "O'nun hâlimi bilmesi ve benden haberdar olması yeter."*¹²¹ şeklindeki cevabını "istiğnâ-i küll" e misal olarak getirmektedir.¹²²

2.3. Reşîdiyye Tarikatının Adâbı

Edep, sözlükte güzel ahlak, şeriatın ve akl-ı selîmin güzel gördüğü söz ve davranış, nezâket, güzel terbiye, utanma, nefsi eğitmek gibi manalara gelir. Aynı zamanda edep, her sanat ve zanaat erbabının uyması gereken kuralların bütününe verilen isimdir.¹²³ Istılahta ise manevî eğitim gören sâlikin, her yerde ve her an kendisini gören, her hareketini bilen Allah'ı düşünerek ağızdan çıkan sözlere, yaptığı hareketlere dikkat etmesi ve her konuda ifrat ile tefrit arasında bir yol tutmasıdır.¹²⁴

Tasavvuf yolunun her aşamasında sâlikin gözetmesi gereken hususlardan olması bakımından edep (الأدب) kavramının, tasavvufî terbiyede büyük bir öneme haiz olduğu bilinmektedir. Bu nedenle klasik tasavvuf kaynakları, müridin, öncelikle Rabbine, sonrasında şeyhine ve diğer insanlara karşı takınması gereken âdâba yer vermiştir. Örneğin Serrâc *el-Lüma'* adlı eserinde bu kavramı müstakil bir başlıkta; Kuşeyrî, sûfilerin hâlleri ve makamları kısmında; Herevî, "usûl" kısmındaki makamlar bahsinde ele almıştır.¹²⁵ Daha sonraki dönemlerde ise âdâba dair müstakil eserler kaleme alınmıştır. Ebü'n-Necîb Abdülkâhir b. Abdullah es-Sühreverdî'nin (ö. 563/1167) *Âdâbü'l-mürîdîn* adlı eseri bunların en meşhurdur.

Kâdiriyye'nin Reşîdiyye kolunun kendine has bazı edepi vardır. Yukarıda ifade edilen âdab dışında sohbet meclislerinde dikkat edilmesi gereken bazı mevzular da bu âdâba dâhil edilmiştir. Bu bağlamda Reşîdiyye tarikatının âdâbını mürettep bir tasnifle ve kısaca maddeler hâlinde vermeye çalışacağız.

¹²¹ İlgili rivâyet için bk. el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 1/19.

¹²² ez-Zibârî, *Mişkâtü'n-nûr*, 29a.

¹²³ Salâhî, *Kâmûs*, 1/81; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1/206; Cebecioğlu, *TTDS*, 180; İbrahim Mustafa, *el-Mu'cemü'l-vasît*, 9.

¹²⁴ Cebecioğlu, *TTDS*, 181; Kâşânî, *Letâifü'l-a'lâm*, 1/163.

¹²⁵ Serrâc, *el-Lüma'*, 138-193; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 283-288; Ebü İsmâil Abdullah b. Muhammed b. Ali el-Ensârî el-Herevî, *Menâzilü's-sâirîn* (Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1408/1988), 67-68.

2.3.1. Allah'a Karşı Gözetilmesi Gereken Âdâb

a) Allah'a yakîn derecesinde bir imanla itaat etmek, nefsinin bu esasa bağlı kalarak terbiye etmek ve onun yolunda canı ve malıyla cihad etmek bu tarîkate mensup olan her bir ferdin sorumluluğudur. Bunun yanında meşru işlerde ulü'l-emre itaat ve vatanın selameti için gayret etmek de bu sorumluluğun gereğidir. Zira bu, tekke ve dergâhların faaliyetlerini yaygınlaştırmak için elzemdir. Devlet ricali "lillah"tan başka gaye taşımayan bu kurumların önünü açacaktır.

b) İzzet, şeref ve üstünlük Allah'ındır. Kişi, O'na iman etmekle aziz olur. Allah, bütün fiillerin yaratıcısıdır. Bu cihetten insanların hiçbir hâli, O'nun irade ve takdirinin dışında değildir. Bu durumda kişi, Allah'tan her geleni hayır bilmeli, kendini başkalarıyla kıyaslayıp şikâyet etmemelidir.

c) Hak Teâlâ, hak ile kaimdir. Bu ümmet içerisinde hak ile kaim olan bir taife bulunacak ve her türlü korkudan emin olacaktır. Allah bu tarîke dilediğini ulaştıracaktır. İhlasla hakta sebat edenler asla zillet ve hayal kırıklığı yaşamayacaklardır. Nitekim "Allah, imanlarınızı zayi edecek değildir."¹²⁶ ayeti bunun bir işaretidir.

d) Kâinat içindekilerle beraber Allah'ındır ve O'nun tasarrufundadır. O, bize her şeyi bizim dahlimiz olmadan kudretiyle ihsan eder. Zenginlik de fakirlik de O'nun iradesi ve tercihinin neticesidir. Nice zengin izzetini kaybedip zillete düşmüştür. O'ndan geleni O'nun yolunda harcamak O'nun öfkesini söndürür. O'nun nasip ettiğiinden cimrilik yapmak kula yaraşmaz.

e) Sûfî, Allah'tan başkasına kulluk yapmaz. O, bütün şehvi arzularını ve kötü alışkanlıklarını terk ederek nefsin esaretinden kurtulur ve hürriyetine kavuşur.¹²⁷

2.3.2. Şeyhe Karşı Gözetilmesi Gereken Âdâb

Şeyh, sâlikin manevî babası olup O, rabbânî sırların kapısı ve Hakk'a vuslat için rehber ve müridi şeytandan koruyan kalkandır. Onun içindir ki "Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır." denmiştir. Bu bağlamda şeyhe karşı riayet edilmesi

¹²⁶ el-Bakara 2/143.

¹²⁷ Cevâd er-Reşîdî, *el-Envârü'l-behiyye*, 27-30.

gereken âdâb konusunda kitaplar yazılmıştır.¹²⁸ Reşîdiyye tarikatındaki bu âdâbtan bazıları şunlardır:

a) Sâlik, şeyhini hal, makam ve yaşantı itibari ile nübüvvet makamının vârisi görmeli, bu saikle ona sonsuz itimat etmelidir. Zira vârise hürmet, mirası bırakana hürmet gibidir.

b) Sâlik, sahabenin Hz. Peygamber'e karşı riayet ettikleri edebi şeyhine karşı gözetmelidir. Zira sahabe, Hz. Peygamber'in huzurunda namaza durdukları gibi dururlardı. Ayrıca onun ismini anınca "Allah, ondan razı olsun." dua cümlesini eksik etmemelidir.

c) Sâlik herhangi bir kararın aşamasında olduğu zaman şeyhine danışmalı, ondan hiçbir şey gizlememelidir.

d) Şeyhine ismiyle seslenmemeli, ona uzun süre nazar etmemeli, konuşurken sesini yükseltmemeli ve o konuşurken sözünü kesmemelidir.

e) Hikmetini anlamaya çalışmadan hiçbir konuda ona itiraz etmemeli, huzurunda ondan izin almadan fetva vermeye kalkışmamalıdır.

f) Müsait olduğunda şeyhini ziyaret etmeli ve ziyaretlerini kısa tutmalıdır.

g) Zaruri durumlar haricinde şeyhinin sohbetlerini ve derslerini kaçır-mamalıdır.¹²⁹

2.3.3. "İhvan"a Karşı Gözetilmesi Gereken Âdâb

a) Sâlik, tarikat kardeşleri olan ihvanla iyi ilişkiler içinde olmalı, konumu ne olursa olsun asla onlara karşı kibirlenmemelidir.

b) Yaptıkları hizmetlerde ihvanı yalnız bırakmamalıdır.

c) İbadet ve vird vakitleri girdiğinde ihvanı nezaketle uyarmalı, yanlış bir şey yaptıklarında ise iyilikte kendisine tabi olmalarını güzellikle sağlamaya çalışmalıdır.

¹²⁸ Cevâd er-Reşîdî, *el-Envârü'l-behiyye*, 30.

¹²⁹ Cevâd er-Reşîdî, *el-Envârü'l-behiyye*, 30-31.

d) Kendi görüşünü onların görüşlerinden üstün tutmamalı, ihtilaf durumlarında kati bir delili varsa bununla onları ikna etmelidir.

e) İhvan ve tarikat ile münasebetlerini maddi çıkara alet etmemelidir. Çünkü meşru olan dünyevi ihtiyaçlarında ihvan yanında duracak gerekirse ona hizmet edecektir.

e) İhvanın duasının çok büyük bir ganimet olduğunu bilmelidir. Çünkü makbul dua, dünyevi vesilelerden çok daha üstündür.¹³⁰

2.3.4. Meclisin Âdâbı

a) Sâlik, ihvanın bulunduğu meclislere katıldığında i'tikâf niyetini getirmelidir. Ayak üzerine ayak atmamalı, ayağını uzatarak oturmamalıdır.

b) Besmele getirerek sohbet meclislerine girmeli ve orada bulunanlara selam vermeden oturmamalıdır.

c) Tekkeleri, mescitler gibi Allah'ın evi olarak görmeli, katıldığı meclislerde mâlâyani şeylerle meşgul olmamalı ve başkalarını da rahatsız etmemelidir.

d) Zikir ve ilim meclislerine girerken sükûnetini korunmalı, hüsnü zanla hareket etmeli ve meclis bitmeden soru sormamalıdır.

e) Meclislerde ruhu coşturacak bir şey duyarsa veya görürse samimi bir kalp ile o hâle uygun düşecek bir zikirle -"Allah, Allah", "Lâ ilâhe illallah" veya salavat getirerek- coşkusu dile getirmelidir.¹³¹

2.4. Reşîdiyye Tarikatının Virdleri

Vird, sözlükte parça, ordu, kuş sürüsü, varılması hedeflenen su, su kaynağının başı, sıtma hastalığı nöbetleri, suya yönelmek, her gün Kur'ân-ı Kerîm'i okuyarak ondan nasiplenmek gibi anlamlara gelmektedir.¹³² İstılahta

¹³⁰ Cevâd er-Reşîdî, *el-Envârü'l-behiyye*, 22-25.

¹³¹ Cevâd er-Reşîdî, *el-Envârü'l-behiyye*, 21-26.

¹³² İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 456-458; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 1744; Cevherî, *es-Sihâh*, 1238; İsfhânî, *Müfredât*, 865.

muayyen dua ve zikirleri her gün belirli zamanlar dâhilinde okumak manasına gelmektedir.¹³³

Tasavvuf geleneğinde her tarikatın kendine has virdleri vardır. Müridler bu virdleri sabah ve akşam okumaya devam ederler.¹³⁴ Bu bağlamda Reşîdiyye'nin de kendine has bazı virdleri bulunmaktadır. Ahmed er-Reşîdî'nin, halifesi Hâlid ez-Zibârî'ye yaptığı tavsiyelerden anlıyoruz ki sâlik daima zikir halinde olmalı. Özellikle tehlîl ve istiğfâr ile beraber Kur'ân'dan bazı ayetlerin günlük okunması gerektiğini ve müridin virdlerini asla ihmal etmemesi gerektiğini vurgular.¹³⁵ Ancak bu virdlerin nasıl icra edildiğine dair bizzat kendisinden gelen bir rivâyete ulaşamadık. Ancak bu tarikatın erbâbı olan zâtlar daha önce zikri geçen "Evrâdü't-tarîkatî'r-Reşîdiyyeti'l-Kâdiriyye" isimli bir risâlde bazı virdleri cem' etmişleridir. Bunlardan bazıları günlük, bazıları haftalık iken bazıları yılda bir defaya mahsustur. Bizzat bu tarikatın mensuplarından Beşşâr er-Reşîdî ve Reşîdiyye'de bulunan dergâhın başında bulunan Şeyh Abdülhakîm er-Reşîdî'den aldığımız şifahi bilgiye göre bütün bu virdler toplu bir şekilde cehrî olarak yapılır. Reşîdiyye tarikatının virdleri ve vakitleri şu şekilde sıralanabilir:

2.4.1. Günlük İcra Edilen Virdler

Reşîdiyye tarikatında günlük icra edilen virdleri iki kısımda ele alabiliriz. Birincisi "Hatmü'l-ihlâs" ismi verilen ve her gün yatsı namazından sonra yapılan virdtir. İstiğfarla başlayan ve farklı zikir ve salavat lafızlarıyla devam eden bu virdde sâlik, dünya ve ahireti için dua eder. Akabinde Kur'ân-ı Kerîm'den "âyete'l-kürsî", "âmene'r-rasûlü" gibi namazdan sonra okunan bazı âyetleri okur. En sonunda Hz. Peygamber'e "salâten tuncînâ" duasıyla beraber yapılan salavatlarla virdi ikmâl eder.¹³⁶

Günlük yapılan virdlerin ikincisinde ise öncelikle "Estağfirullâhe'l-'Azîm" ve akabinde sırasıyla "Lâ ilâhe illallah", "Allah", "Yâ Hayy Yâ Kayyûm" ve "Yâ Ze'l-Celâli ve'l-İkrâm" esmâ ve zikirleri yüzer defa okunur. Ardından "besmele" yüz yirmi bir; "Yâ Latîf" ism-i şerifi de yüz yirmi dokuz

¹³³ Cebecioğlu, *TTDS*, 702.

¹³⁴ Şerkâvî, *Mu'cemu elfâzî's-sûfiyye*, 283.

¹³⁵ ez-Zibârî, *Mişkâtü'n-nûr*, 58-59.

¹³⁶ Beşşâr er-Reşîdî, "eş-Şeyh Ahmed er-Reşîdî", 59-67; *Evrâdü't-tarîkatî'r-Reşîdiyye*, 5-9.

defa okunur. Son olarak sırasıyla yüzer defa “salavat” ve “Fâtihâ Sûresi” okunarak vird tamamlanır.¹³⁷

Yukarıda bahsi geçen iki virdin tüm salıkların günlük vazifesi olduğu kanaatindeyiz. Çünkü Reşidiyye tarikatının virdlerini ihtiva eden risâlede buna dair herhangi bir kaydın bulunmadığını görüyoruz.

2.4.2. Haftalık İcrâ Edilen Virdler

“Meclisü’s-salavat” ismi verilen bu vird, perşembe günleri ikindiden sonra veya cuma günü güneş doğduktan sonra icra edilir. İstiğfarla başlar ve salavâtlarla devam eder. Akabinde gönül huzuru ile belli bir müddet¹³⁸ “Lâ ilâhe illallah” zikri yapılır. Daha sonrasında ise Kur’ân’dan ezberde olan birkaç ayet tilavet edilerek vird ikmâl edilir.¹³⁹

2.4.3. Yıllık İcra Edilen Virdler

“Letâifü’l-istiğfâr” ismi verilen bu vird ise her sene Ramazan ayının ilk günü fecir vaktinde okunur. Bu vird, istiğfar ile başlar. Sâlik istiğfardan hemen sonra Allah’tan, kelime-i tevhidin hakikati ve sırrınca yaşamayı, bu imanla ölmeyi ve bu zikir üzere tekrar diriltilmeyi niyaz eder. Akabinde birbirinden farklı lafızlarla salavatlar ve Hz. Peygamber’den rivâyet edilen ve bize ulaşan dualarla virdine devam eder. En sonunda bir müddet -kalbe gelen hâller ölçüsünde “Lâ ilâhe illallah” zikrini yapar ve virdini ikmâl eder.¹⁴⁰

Reşidiyye tarikatının müntesipleri, mezkûr virdlerin dışında İbnü’l-Arabî ve Şeyh Ebû Hasan eş-Şâzilî’ye nispet edilen birer münacatı da vird olarak okurlar. Kanaatimizce bu durum, Ahmed Reşîdî’nin Şâzeliyye tarikatında halifelik almış olmasından ve Şeyh-i Ekber’e duyduğu muhabbetten ileri gelir. Nitekim Ahmed Reşîdî, ondan “Ârif-i Billâh”, “el-Miskü’l-Ezfar” ve “Şeyhü’l-

¹³⁷ Beşşar er-Reşîdî, “eş-Şeyh Ahmed er-Reşîdî”, 67; *Evrâdü’t-tarîkati’r-Reşîdiyye*, 48. Bu tarikatın halifelerinden olan Cevâd er-Reşîdî, burada bahsi geçen her bir zikrin diğerlerinden ayrı bir vird olduğunu söyler. Ayrıca bu virdlerin esrarından ve sâlike hangi manevi kapıları açtığından bahseder. bk. Cevâd er-Reşîdî, *el-Envârü’l-behiyye*, 52-60.

¹³⁸ Elimizdeki risalede buna dair bir adet bildirilmemiştir. Ancak bunun beş ile on dakikaka arasında sürdüğü ifade edilmektedir.

¹³⁹ *Evrâdü’t-tarîkati’r-Reşîdiyye*, 17-21.

¹⁴⁰ *Evrâdü’t-tarîkati’r-Reşîdiyye*, 24-28.

Ekber” şeklinde bahseder. Ayrıca eserinde ve konuşmalarında Şeyh-i Ekber’in sözlerine ve şiirlerine atıfta bulunur.¹⁴¹

Sonuç

Abdülkadir Geylânî’nin kurucusu olduğu Kâdiriyye tarikatı, İslam coğrafyasında en yaygın tarikatlardan biridir. Günümüzde dahi dünyanın neredeyse her bölgesinde irşâd faaliyetlerini yürüten dergâhlara sahiptir. Abdülkadir Geylânî vefat ettikten sonra bu tarikat bazı yetkin sûfî şahsiyetler tarikat geleneğine bağlı kalarak kendilerine has bazı esas ve edepler belirlemiş, mensup oldukları tarikatın farklı kollarını teşekkül ettirmişlerdir.

Irak’ın Musul kentine bağlı Reşîdiyye köyünde doğmuş ve hayat sürmüş Ahmed er-Reşîdî bunlardan birisidir. Nitekim kaynakların aktardığına göre doğup büyüdüğü köy, onun isminden mülhem “Reşîdiyye” şeklinde isimlendirilmiştir.

Ahmed er-Reşîdî, Kâdiri tarikatına mensup bir sûfî olarak hem babasından hem de Bağdat’ta on dört yıl boyunca ilmî meclislerine ve sohbetlerine katıldığı Şeyh Ahmed eş-Şerif b. Abdullah el-Kâdiri el-Nakşbendî’den halifelik alır. Bunun yanında Rifâiyye, Bedeviyye, Desûkiyye ve Sühreverdiyye tarikatlarından da icâzet aldığı kaynaklarda geçer. Halid ez-Zibârî, Molla Muhammed Şirvânî ve Molla Halil Siirdî gibi Anadolu’da yetişmiş büyük âlim şahsiyetler, kendisinin ifadesiyle tasavvuftaki en yüksek mertebe olan “kutbû’l-aktâb”lığa kadar yükselmiş olan bu büyük sûfînin halifeleri arasında zikredilir.

Reşîdiyye tarikatı, dergâh faaliyetlerini merkez Irak üzere bazı İslam ülkelerinde halen sürdürmeye devam etmektedir. Irak’ın Musul, Süleymaniye ve Tikrit bölgelerinde dergâhların bulunduğunu biliyoruz. Ayrıca bu dergâhların İşid örgütünün bölgeye geçici bir süre ile hâkim olduğu dönemde Ahmed er-Reşîdî’nin türbesinin akıbetine uğrayarak yıkıldığını ve örgütün bu bölgeden çıkarıldıktan sonra tekrar restore edildiğini biliyoruz.¹⁴² Ayrıca ya-

¹⁴¹ ez-Zibârî, *Miškâtü’n-nûr*, 55; Ahmed Reşîdî, *Tibyânü’l-enoâr*, 45.

¹⁴² Ahmed Reşîdî’nin son dönem torunlarından Beşşar Reşîdî’den anlattıklarımızı doğrulayan fotoğraflara eriştik. Bu fotoğraflarda dergâhların eski, yıkılmış ve restore edilmiş yeni halleri bulunmaktadır.

kın zamanda vefat eden Şeyh Şaban'ın¹⁴³ dergâh faaliyetlerinde bulunmak ve müritleriyle buluşmak için Ürdün, Mısır ve Suriye gibi Arap ülkeleri yanında Hindistan'a da gittiği ifade edilmiştir.¹⁴⁴ Bu tarikat Kâdiriyye'nin kollarından olup kendine has bazı esas, rükün ve edepler belirlemiştir. Reşîdiyye tarikatı, sünnî tasavvuf anlayışını temsil eden bir çizgide devam etmiş, Kâdiriyye tarikatının sahip olduğu geleneğin müdevvimi olarak gayr-ı Müslimlere karşı nefret dilinden uzak, müsamahakâr bir duruş ortaya koymuştur. Kanaatimizce bu iki durum, Reşîdiyye'nin günümüze kadar varlığını sürdürebilmesine imkân veren en önemli saikler olmuştur.

Kaynakça

- Acem, Refik. *Mevsû'atü müstalahâtî't-tasavvufî'l-İslâmî*. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1999.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs*. thk. Abdülhamîd b. Ahmed b. Yusuf b. Hindâvî. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1420/2000.
- Akdoğan, Mesut. "Osmanlı Döneminde Irak'ta Tasavvufî Hayata Genel Bir Bakış". *Sosyan ve Beşeri Bilimler Dergisi* 6/1 (Haziran 2022).1-11.
- Azamat, Nihat. "Kâdiriyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/131-136. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali. *Şuabü'l-îmân*. thk. Abdül'alî Abdülhamîd Hâmid. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü (TTDS)*. İstanbul: Anka Yayınları, 2005.

¹⁴³ 1951 yılında Kerkük'e bağlı Dakok nahiyesine bağlı "Zind benî 'iz" köyünde doğmuştur. Kur'ân eğitimini "el-Hulû" nisbesine sahip iki kardeş olan Molla Hasan ve Molla Ahmed'den aldı. Şâfiî ve Hanefî fıkını Seyyid Muhammed er-Reşîdî'den okudu. Süleymaniye'de hizmetine girdiği Şeyh Mahmud Muhyiddin el Berzencî vasıtasıyla tasavvuf yoluna girdi. Şeyhinin vefatından sonra birkaç sūfînin meclisine iltihak etti. En son Musun'da bulunan Şeyh Alî er-Reşîdî'ye intisap etti ve ondan halifelik aldı. 2019 yılı. Sâlih Hasan er-Reyyâşî, *Behcetü'n-nâzirîn fi ahbâri'l-ulemâi's-sâlihîn* (Kerkük, Mektebetü Nevrûz, 2010), 171-173.

¹⁴⁴ Bununla ilgili bilgileri şifahi olarak Beşşâr Reşîdî'den aldık. Kendisi halen Irak'taki dergahlarda hizmetlerini sürdürmektedir.

- Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammad. *Tâcü'l-luga ve sıhâhü'l-'Arabiyye*. thk. Muhammed Muhammed Tâmir vd. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2009.
- Ceylânî, Muhammed Fâdıl. *Nehru'l-Kâdiriyye*. İstanbul: Ceylânî İlim Araştırma ve Yayın Merkezi, 2010.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf. *Mu'cemü't-ta'rîfât*. thk. Muhammed Sıddık Mînşâvî. Kahire: Dârü'l-Fadîle, 2004.
- Çakır, Adalet. *Mehmed Rifat Efendi'nin Nefhatü'r-Riyâzi'l-Âliye'sinde Abdülkâdir-i Geylânî ve Kâdirîlik*. İstanbul: TDV Yayınları, 2021.
- Erginli, Zafer. *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü (MTTS)*. İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006.
- Evrâdü't-tarîkati'r-Reşîdiyyeti'l-Kâdiriyye*. b.y., ts.
- Ferâhîdî, Halil b. Ahmed. *Kitâbü'l-'ayn*. thk. Abdülhamid Hindâvî. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 2003.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakub. *el-Kâmûsü'l-muhît*. nşr. Enis Muhammed eş-Şâmî-Zekeriyâ Câbir Ahmed. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2008.
- Geylânî, Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Ebî Sâlih Mûsâ Zengîdost. *Âdâbü's-sülûk ve't-tevessülü ilâ menâzili'l-mülûk*. thk. Muhammed Gassan Nasuh. Dimeşk: Dârü's-Senâbil, 1995.
- Geylânî, Cemaletdin Fâlih. *Coğrafyeyü'l-bâzi'l-eşheb*. Fas: el-Munazzamatü'l-Mağribiyyetü lî't-terbiyyeti ve's-sekâfeti ve'l-ulûm, 2014.
- Gürer, Dilaver. *Abdülkadir Geylânî, Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1999.
- Hâlidî, Seyyid Ahmed en-Nakşbendî. *Câmi'u'l-usûli't-türuki's-sûfiyye*. Beyrut: Müessesetü'l-intişârî'l-'Arabî, 1997.
- Hatîb, Muhammed Emin b. Hayrillâh. *Menhelü'l-evliyâ*. Musul: Matba'atü'l-Cumhûriyye, 1968.
- Herevî, Ebû İsmâîl Abdullah b. Muhammed b. Ali el-Ensârî. *Menâzilü's-sâirîn*. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1408/1988.

- Hücvirî, Ebü'l-Hasen Alî b. Osmân b. Ebî Alî el-Cüllâbî. *Keşfü'l-mahcûb*. çev. İ'sâd Abdulhâdi Kandil. Kahire: el-Meclisü'l-a'lâ li's-sekâfeti, 2007.
- İbn-i Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dârü'l-Masâdir, 1993.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Alî el-Arabî et-Tâî. *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*. nşr. Ahmed Şemseddîn. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1420/1999.
- İbrahim Mustafa vd.. *el-Mu'cemü'l-vasît*. b.y. : Dârü'd-Da'vâ, ts.
- İsfehânî, Hüseyin b. Muhammed Râğîb. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnan Dâvudî. Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1412.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah. b. İshâk. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1416/1996.
- Kâşânî, Abdürrezzak. *Letaifü'l-a'lâm fî isârâti ehli'l-ilhâm*. Kahire: Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye, 2005.
- Kavak, Abdulcebbar. "Kuzey Irak'ta Tasavvuf ve Tarikatlar". *Akademik İslam Araştırmaları Dergisi* 2 (Haziran 2017): 15-54.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fî 'ilmi't-tasavvuf*. thk. Ma'rûf Mustafa Zureyk. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2003.
- Kurul. *el-Mu'cemü'l-vecîz*. Mecma'ü'l-lügati'l-Arabiyye, 2009.
- Muhammed Usman. "eş-Şeyh Ahmed Reşîdî tarikatühû ve risâletü menâkibihi". *Molla Halil es-Süirdî Hayatı Eserleri ve İlmi Kişiliği*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2019.
- Münâvî, Muhammed Abdürraûf. *Şerhu menâzili's-sâirîn*. Beyrut: Kitâb-Naşirûn, 1434/2013.
- Münâvî, Muhammed Abdürrauf. *et-Tevkîf alâ mühimmâti't-teârîf*. thk. Abdülhamid Sâalih Hemdân. Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1990.
- Nedvî, Abdulbari. *Tasavvuf ve Hayat*. çev. Mustafa Ateş. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1996.

- Pakiş, Ömer, "Molla Halil Siirdî". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 30/250-251. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Reşîdî, Ahmed. *Tibyânü'l-envâr*. Musul: y.y., 1422/2001.
- Reşîdî, Abdullah, *İcâzetnâme*. YE.
- Reşîdî, Ali Cevâd. *el-Envârü'l-behiyye fî tarîkati'r-Reşîdiyye*. Kerkük: y.y., 1996.
- Reşîdî, Ali Cevâd. *İcâzetnâme*. YE.
- Reşîdî, Beşşar. "eş-Şeyh Ahmed er-Reşîdî Şeyhu Molla Halil es-Si'irdî". *Molla Halil Si'irdî Hayatı Eserleri ve İlmi Kişiliği*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2019.
- Reşîdî, Muhammed Mehdi Salih. *Füyûdâtü'l-kutbi's-sermedî es-Seyyid Şeyh Ahmed er-Reşîdî*. Musul: y.y., 2007.
- Reyyâşî, Salih Hasan. *Behcetü'n-nâzirîn fî ahhâri'l-ulemâi's-sâlihîn*. Kerkük: Mektebetü Nevrûz, 2010.
- Salâhî, Muhammed. *Kâmûs-ı Osmânî*. İstanbul: Mahmut Bek Matbaası, 1313.
- Serrâc, Ebû Nasr Abdullah b. Ali es-Serrâc et-Tûsî. *el-Lüma' fî târîhi't-tasavvufi'l-İslâmî*. haz. Kâmil Mustafa el-Hindâvî. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 2007.
- Siirdî, Molla Halil. *Divânü şî'r bi'l-Kürdiyye ve'l-'Arabîyye*. drl. Tahsin İbrahim Doskî. Duhok: y.y., 2012.
- Şarkâvî, Hasan. *Mu'cemü elfâzi's-sûfiyye*. Kahire: Müessesetü Muhtâr, 1987.
- Uludağ, Süleyman. "Abdal". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/59-61. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Uludağ, Süleyman. "Abdülkâdir-i Geylânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/234-238. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Uludağ, Süleyman. "Fakr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/132-134. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Zebîdî, Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezak. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. Kuveyt: Matba'atü Hükûme, 1415/1994.

Zeydân, Yusuf Muhammed Taha. *et-Tarîkü's-sûfi ve fîrû'ü'l-Kâdiriyyeti bi-Mısr*. Beyrut: Dârü'l-Ceyl, 1991.

Zîbârî, Hâlid. *Mişkâtü'n-nûr li şerhi'l-kalbi ve's-südûr fî menâkibi'l-batali'l-meşhûr eş-Şeyh Ahmed er-Reşidî*. YE.

Zîbârî, Muhammed Şefik. *el-Ahvâlü'd-dürriyye ve'l-ahbârü'l-miskiyye fî's-silsileti'z-Zîbâriyye*. Musul: Matbaatü Ummi'r-Rabiayn, 1935.